

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ
ГУМАНІТАРНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Форма навчання: денна

Кафедра: суспільних дисциплін

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти
на тему:

**ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ШКОЛЯРІВ НА
УРОКАХ ІСТОРІЇ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ**

Виконала магістрантка 2 курсу
спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія)
Тернавська Владислава Олександрівна

Науковий керівник: Гринчишин Оксана Мирославівна,
кандидат історичних наук, доцент

Рецензент: Гуменюк Анна Миколаївна,
кандидат філософських наук, доцент

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ШКОЛЯРІВ ТА ШЛЯХИ ЇХ ФОРМУВАННЯ	7
1.1 Поняття цінності та ціннісних орієнтацій в контексті шкільної освіти..	7
1.2 Психологічні особливості формування ціннісних орієнтацій школярів	19
1.3 Шляхи формування ціннісних орієнтацій школярів.....	26
ВИСНОВКИ ДО 1 РОЗДІЛУ	32
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ У ВИКЛАДАННІ ІСТОРІЇ	34
2.1 Значення художньої літератури у формуванні історичних знань учнів.	34
2.2 Позаурочна діяльність як засіб посилення інтересу до історії через літературні твори.....	39
Висновки до розділу 2.....	43
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИКОРИСТАННЯ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ У НАВЧАННІ ІСТОРІЇ	44
3.1 Підготовка вчителя до уроків з використанням художньої літератури: методичні аспекти.....	44
3.2 Використання художньої літератури на уроках історії України: методичні рекомендації.....	49
Висновки до розділу 1.....	58
ВИСНОВКИ	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	64

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Нині українська держава, її інституції переживають глибокі трансформаційні процеси. Не стала винятком і система освіти, в межах якої активно ведеться пошук тих інноваційних підходів, які здатні стати достойною відповіддю освітян на виклики сучасності. В освітній сфері має бути дотриманий баланс між навчальною та виховною складовою. В сучасних умовах учні мають не просто набути знань, але й навчитися їх ефективно використовувати в повсякденному житті. Та крім цього, в школі їм мають бути ще прищеплені ті цінності, які скерують молоду особистість на шлях саморозвитку, спонукають її зайняти активну життєву позицію та віднайти своє місце у мінливих умовах сучасного світу.

Історія – це предмет гуманітарного циклу, який наділений широкими виховними можливостями. На уроках історії формується, в першу чергу, національна свідомість учнів, їх громадянські уявлення, патріотизм, а також моральні стандарти. Методика викладання історії передбачає чимало засобів вирішення цього завдання. Серед них – використання художньої літератури. На нашу думку, це не новий, але дещо призабутий та даремно обділений увагою засіб. Художня література, на відміну від наукового тексту, наділена образністю, більш легко сприймається, здатна викликати емоційний відгук. Більше того, деякі літературні пам'ятники минулих епох є важливим джерелом знань про минуле. Саме через літературу учні зможуть не тільки осягнути життя людей минулих епох, але й оцінити їх вчинки з морально-етичних міркувань, дізнатися про героїзм наших предків та сучасників, розширити власний світогляд, сформувати певні життєві позиції, отримати відповіді на важливі питання тощо. Тому тема ціннісного виховання засобами художніх творів на уроках історії потребує детального розгляду в сучасних реаліях освіти України.

Ступінь дослідженості проблеми. Літературу, яка стосується теми

магістерської роботи, можна умовно розподілити на дві групи. До першої належать наукові роботи, які висвітлюють теоретичні питання виховання цінностей та ціннісних орієнтацій в підростаючого покоління. Слід вказати на те, що тематика цінностей широко розглядається різними науками: як філософією, соціологією, психологією, так і педагогікою зокрема. В педагогічному контексті в цьому векторі працювали такі дослідники, як І. Бех [3], Л. Кобернік [16], В. Ганчева, Т. Лященко [7, 8], О. Кіян [14], К. Кушнір, Ю. Розпутана [26], О. Коровка [24], О. Рудіна [38], Ю. Федорова, С. Плякка [42] та інші.

Іншу групу літературних джерел магістерської роботи складають напрацювання, які безпосередньо пов'язані з використанням художньої літератури на уроках історії, методичними аспектами цього процесу. Зауважимо, що в науково-методичній літературі це питання висвітлено недостатньо, тому потребує більш глибокої розробки. Застосування уривків літературних джерел на уроках історії добре висвітлено в публікаціях І. Коляди та його співавторів М. Виговського, Н. Загребельної, Н. Порало, Ю. Якущенко, Санкович [17-22]. Також дане питання розглядається в роботах Д. Шутова [45], В. Могорити [32], М. Давидюк [10], В. Кизилової [15]. О. Василюк [5], Г.Старинець [39] окреслюють тему організації бінарних уроків з історії та української літератури.

Об'єкт дослідження – художня література як засіб формування ціннісних орієнтацій школярів на уроках історії.

Предметом дослідження є процес формування ціннісних орієнтацій школярів на уроках історії шляхом використання засобів художньої літератури.

Метою дослідження є аналіз сутності ціннісних орієнтацій учнів та пошук шляхів їх ефективного формування шляхом використання на уроках історії літературних творів.

Основні завдання дослідження:

1. Визначити сутність та зміст понять «цінності» та «ціннісні орієнтації» в розрізі шкільної освіти

2. Встановити психологічні особливості формування ціннісних орієнтацій учнів.
3. Окреслити основні шляхи формування ціннісних орієнтацій школярів
4. Охарактеризувати значення художньої літератури у формуванні історичних знань учнів.
5. Висвітлити специфіку використання літературних творів в процесі позаурочної діяльності з історії.
6. Розкрити методичні особливості підготовки вчителя до уроків з використанням художньої літератури.
7. Надати методичні рекомендації з використання художньої літератури на уроках історії України.

Методи наукового дослідження. Теоретичним підґрунтям магістерської роботи є напрацювання сучасних українських науковців, педагогів, соціологів, психологів. Методологічною основою дослідження стали низка принципів (принципи об'єктивності, всебічності), підходів (системний, аксіологічний) та методів дослідження. При написанні магістерської роботи використано загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція, дедукція, порівняння тощо), спеціально-наукові (аналіз основних понять і термінів, аналіз літератури), емпіричні (аналіз передового педагогічного досвіду) методи.

Теоретичне значення дослідження. В магістерській роботі узагальнено значний обсяг теоретичного матеріалу, що стосується формування ціннісних орієнтацій сучасних школярів основної та старшої школи та методики використання художньої літератури на уроках історії. Вперше ці аспекти було поєднано та розкрито тему ціннісного виховання школярів засобами літературних творів в процесі викладання історії. Надано методичні рекомендації вчителям історії щодо ефективного впровадження художньої літератури на уроках історії України. .

База проведення дослідження. Дослідницьку роботу було проведено на

кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії та у Залісцівській гімназії Дунаєвецької міської ради.

Апробація дослідження. Основні положення й результати наукового дослідження викладені в тезах доповіді «Формування ціннісних орієнтацій школярів на уроках історії засобами художньої літератури» та опубліковані у збірнику матеріалів Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції «Студентська молодь у науці» (Хмельницький, 13 травня, 2024 р.).

Структура роботи. Робота складається зі вступу, 3 розділів, висновків до кожного з розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (46 найменувань). Основний зміст дипломної роботи викладено на 64 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ШКОЛЯРІВ ТАШЛЯХИ ЇХ ФОРМУВАННЯ

1.1 Поняття цінності та ціннісних орієнтацій в контексті шкільної освіти

Цінності та ціннісні орієнтації в контексті шкільної освіти значною мірою впливають на процес формування особистості, соціальну адаптацію та підготовку учнів до дорослого життя. Вони є основою для прийняття рішень, вибору поведінки та встановлення пріоритетів у житті.

Термін «цінності» використовується досить часто і має різні інтерпретації в наукових дослідженнях. Однак більшість учених сходяться на думці, що цінністю може виступати будь-що, що має значення і є важливим для особистості. Ідеться про ту роль, яку предмет або явище відіграють у житті людини в площині її потреб, інтересів і цілей.

«Цінність» як науковий термін розглядається в різних галузях: філософії, психології, педагогії, соціології, культурології, історії тощо. Також, інколи категорію «цінність» співставляють з поняттям «вартість», «значущість», «корисність», «шкідливість» тощо. Тому міждисциплінарність поняття «цінності» викликає труднощі щодо визначення його змісту й тлумачення [42, с. 90].

У наукових дослідженнях виділяють різні вектори аналізу цінностей, де вони розглядаються як:

- норми, правила, зразки, до яких прагне особистість;
- продукт матеріальної і духовної діяльності людей, що може стати предметом їх потреб;
- суспільно значущі складові середовища, що являють собою органічну

частину культури;

- те, що має значення, набуло сенсу для особистості та стало орієнтиром для діяльності [1, с. 19].

Інтерпретація цінностей у філософії сконцентрована довкола етичного змісту людського буття. В українській науковій літературі найчастіше цінність тлумачиться як те, що має певну матеріальну або духовну вартість. Філософську базу формування системи цінностей особистості складає гуманістична етика. Тож ключовими базовими цінностями особистості вважаються добро, совість, відповідальність, милосердя та ін.

У соціології цінність розглядають в якості показника суспільних відносин. Базовими цінностями у соціології виступають життя людини, час, свобода особистості, рівноправність тощо. Наприклад, Ф. Фукуяма формулює цінності як основу становлення соціального капіталу суспільства.

У психології категорія цінностей асоціюється з діяльністю, поведінкою, мотивами, запитами, спілкуванням тощо. Зокрема, О. Легун вважає, що цінності є частинами внутрішньої структури особистості [28, с. 242]. М. Рокіч зіставляє поняття цінностей з потребами та прагненнями особистості й бачить в них непорушне переконання особистості та певний спосіб поведінки, становлення якого здійснюється у процесі виховання або соціалізації. Загалом за психологічного підходу цінності взаємопов'язані з пізнавальними процесами особистості, з формуванням її емоційно-вольової сфери. У психології цінності мають тісний взаємопов'язок з когнітивними процесами особистості, з формуванням її емоційно-вольової сфери [42, с. 90-91].

У педагогічній науці цінності розглядаються через призму ключових педагогічних категорій, таких як освіта, навчання, виховання та розвиток. Вони допомагають особистості визначити свою роль у суспільстві, сприяють формуванню індивідуального комунікативного простору та спрямовують на самоактуалізацію й саморозвиток.

Наприклад, О. Кіян розглядає цінності як характерні ознаки буття, які формує людина або які певним чином мають відношення до неї. При цьому провідною дефініцією поняття «цінності» виступає важливість певних явищ чи обставин дійсності з позиції задоволення матеріальних і духовних потреб, інтересів людини; це те, що може високо цінуватися особистістю, що для неї є вагомим і змістовним. Дослідниця вважає, що саме цінності надають сенсу існуванню людини і суспільства, вони, за великим рахунком, духовно відтворюють саму людину [14, с. 137].

К. Кушнір та Ю. Розпутана вбачають у цінностях стійкі переконання особистості, які обумовлюються ідеальними моделями значущості об'єктів навколишнього світу. Цінності відбивають вагомість, значимість різних явищ матеріальної і духовної сфери для людини в різних часових площинах. Не можна розглядати цінність окремо від людини, тому це поняття завжди містить відомості про об'єкт, відношення до об'єкта, його оцінку [26, с. 325]. Л. Коберник тлумачить цінність як поєднання естетичного, філософського і етичного значень об'єкта [16, с. 30].

Цінності є головним результатом освітньої діяльності та провідним орієнтиром Нової української школи. Навчання, що базується на цінностях, є ефективним методом виховання активних, цілеспрямованих, миролюбних, сміливих, добродішних, доброзичливих і дбайливих громадян. Цінності служать основою для мотивації та поведінки кожної особистості. Вони розглядаються як результат виховання і соціалізації підростаючого покоління, що в теперішніх умовах сприяє подальшому розвитку особистості. Освіта через цінності створює сприятливе навчальне середовище, яке підвищує ефективність навчання та розвиває навички спілкування і співпраці, які залишаються з учнями на все життя. Також освітній процес стає основою для формування переконань та поглядів, забезпечуючи можливості для самореалізації та самовизначення. Таким чином, цінності набувають важливого значення як для окремої людини, так і для

суспільства та нації загалом.

Цінності та їхні специфічні риси, як і система цінностей у суспільстві в цілому, слугують орієнтирами у формуванні світогляду та духовного світу людини, а потяг до них є вагомою умовою одержання життєвого досвіду і соціалізації. Потрібно зауважити, що система цінностей не є лише пасивним відображенням впливу соціокультурного середовища, економічних і політичних чинників. Вона також є формою самоусвідомлення та самовираження внутрішніх розумових, моральних, естетичних та інших сил і уявлень особистості, які тісно пов'язані з її запитами, інтересами та мотивацією. Ці цінності формують поведінку людини і водночас залежать від неї, а також від характеру і рівня знань про культурні цінності, їх зміст, функції та властивості. У цьому процесі стає очевидним тісний взаємозв'язок між соціокультурним макросередовищем і мікросередовищем особистості, а також ефективність суспільної освітньо-виховної системи.

На сьогодні дослідниками розроблено чимало варіантів класифікації цінностей. Зокрема, доволі відомою є класифікація цінностей, запропонована М. Рокичем. Науковець виділяє дві групи цінностей.

1. Термінальні – цінності, в яких людина вбачає ідеал, прагне до них, визнає їх за мету існування особистості (життєва активність, мудрість, здоров'я, любов, пізнання, вдосконалення, творчість та ін.).
2. Інструментальні – є певним засобом досягнення обраної мети (старанність, вихованість, життєрадісність, ерудованість, співчутливість тощо).

Таким чином, коли людина скерована на пізнання як цінність-ціль, вона може обрати в якості цінності-засобу волю, дисципліну, стриманість тощо. Така класифікація цінностей є дещо умовною, але відображає справжні життєві цінності людини.

Більшою деталізацією відзначається класифікація цінностей, розроблена Г.

Мюнстербергом. Дослідник поділяє їх на культурні та життєві, де в кожній групі перебувають логічні, естетичні, етичні та метафізичні цінності. Зокрема, до культурних цінностей Г. Мюнстерберг відносить ті, які визнані суспільством як дещо цінне: природу, історію, розум, інтелект, закони, Всесвіт, «Понад-Я» тощо. Життєвими цінностями є любов, щастя, саморозвиток, творчість, окремі речі тощо. Суттєвим недоліком у концепції цінностей Г. Мюнстерберга є відсутність взаємозв'язку між культурними та життєвими цінностями.

Ш. Шварц групує цінності у відповідності до мотивів, що змушують особистість діяти, виокремлюючи десять основних блоків цінностей, які теж містять різні цінності, зокрема: універсалізм, добро, конформність/традиція, безпека, влада, досягнення, гедонізм, стимуляція, самостійність. Перелічені цінності об'єднуються в так звані ціннісні типи, що конкурують між собою: «відкритість змінам» (самостійність, стимуляція) та «консервативізм» (конформність/традиція, безпека), «самотрансцендентальність» (універсалізм та добро) та «самопіднесення» (досягнення, влада).

В. Франкл розглядає цінності в нерозривному взаємозв'язку зі смыслом і визначає їх як те, задля чого існує особистість. Вчений вважає, що людина не здатна створити смисл, але може здобути його через певні цінності: активну творчу діяльність, цінності переживання (милування красою природи, творів мистецтва, любов і кохання), цінності ставлення (до складних чинників, що обмежують людське життя).

А. Маслоу виокремлює дві категорії цінностей:

- вищі, тобто цінності буття (істина, добро, краса, цілісність, винятковість, довершеність, справедливість, порядок, простота, багатство, легкість без зусилля, самодостатність);
- нижчі, дефіцитні цінності, або гомеостатичні (мир, спокій, сон, відпочинок, затишок, захист).

Дослідник вказував, що психічно здорова особистість має оперувати саме

вищими цінностями, тобто цінностями самоактуалізації, що визначають сенс буття людини.

Педагог О. Вишневський виділяє наступні групи цінностей:

- абсолютні, вічні цінності;
- національні цінності;
- громадянські цінності;
- сімейні цінності;
- цінності особистого життя;
- валео-екологічні цінності [1, с. 19-20].

За соціологічним підходом цінності розглядаються як нормативи або регулятори діяльності. Тому їх розділяють на цінності-норми, цінності-ідеали, цінності-цілі, цінності-засоби.

В психологічній площині розроблені класифікаційні моделі, в яких цінності об'єднуються за суб'єктом ставлення (суспільство, соціальна група, колектив, індивід), за предметом або змістом об'єктів, на які вони направлені (соціально-політичні, моральні, економічні тощо).

Моральні цінності виявляються у різних проявах активності та самоактивності людини, скерованих на гуманізацію міжлюдських взаємин: доброті, справедливості, терпимості, правдивості, чесності, взаємоповазі, гідності, відповідальності, силі волі. Виявляються в активному запереченні, непримиренному ставленні людини до брехнії, цинізму, лицемірства, підлабузництва, лінощів і бездіяльності.

Громадянські цінності передбачають патріотизм, що слугує проявом любові до Батьківщини, її народу, держави. Важливу роль у підсистемі громадянських цінностей відіграють правові цінності.

Світоглядні цінності надають можливість людині вийти за межі своєї буденності й оцінювати себе, свої дії, спосіб життя з позиції вічних цінностей: «У

чому полягає сенс життя? Який слід залишу на землі?»).

Екологічні цінності відображають ставлення людини до природи.

Серед естетичних цінностей виділяють естетичну вихованість, відчуття прекрасного, уміння розпізнавати реальну красу, розвинений естетичний смак.

До інтелектуальних цінностей відносять вміння людини мислити критично і самокритично, її здатність формувати самостійні об'єктивні оцінки, погляди на певні явища навколишнього світу, на саму людину, сенс її життя – як гарантію здатності до самостійного вибору.

Валеологічні цінності передбачають відповідальне ставлення до власного фізичного та ментального здоров'я.

Етичні цінності – основа для взаєморозуміння, позитивного емоційного самопочуття, розкриття потенціалу людини. Вони згладжують наявну напруженість у відносинах та сприяють до прояву милосердя і філантропії [11, с. 35].

Система соціальних цінностей особистості скеровує її у напрямку до майбутнього. Уявляючи власне майбутнє, формулюючи мету, сенс життя, засоби досягнення бажаного, людина орієнтується, у першу чергу, на реальну ієрархію цінностей, добираючи ті з них, які в найбільшій мірі корелюють з метою, інтересами та потребами. Обрані цінності стають провідними і обкумовлюють її мотиви діяльності та ціннісні орієнтації. Тож цінності спільно з потребами, інтересами, цілями життя, установками, формують цілісну структуру особистості, її ціннісні орієнтації [42, с. 91].

Таким чином, на підґрунті системи цінностей формуються ціннісні орієнтації – складне утворення, яке відображає різні рівні й форми взаємодії суспільного та індивідуального в особі й усвідомлення нею оточуючого світу [26, с. 325]. Так як цінність – це інтеграція естетичного, філософського і етичного значень об'єкта, в ціннісну орієнтацію вона видозмінюється завдяки взаємодії емоційно-чуттєвої, раціоналістичної та волютивної сфер людської психіки.

Функціонально в ціннісному відношенні «об'єкт-особистість» емоційно-чуттєва сфера виконує роль «приймача» ціннісної інформації, раціоналістична – «механізму її обробки», а волютивна – «реалізатора» [16, с. 29].

Процес формування ціннісних орієнтацій є непростим. Становлення цінностей особистості відбувається шляхом інтеріоризації (переходу до внутрішнього виміру, «залучення») суспільних цінностей. Особисті цінності формуються в результаті освоєння певними людьми суспільних цінностей, коли вони набувають значущості, особистісного сенсу для особистості крізь призму певних об'єктів, подій, явищ тощо. Інтеріоризація цінностей починається з формування у людини під впливом «викликів» зовнішнього світу і особистих потреб мотивів, стимулів, які індивід усвідомлює у вигляді різних інтересів до навколишніх об'єктів інших людей, власного внутрішнього світу. Стабільний розвинений інтерес сприяє становленню певної спрямованості особистості, її установкою на конкретну діяльність, спосіб реагування, поведінку тощо. Наявність установки особистості впливає на виникнення у неї емоційно-ціннісного ставлення до об'єктів реальності. Отже, певний об'єкт (матеріальна річ, явище, властивість, дія тощо) набувають у свідомості людини статусу цінності. На цьому підґрунті виникають ціннісні орієнтації, переконання, ідеали особистості. Завершується процес формуванням у людини певних стійких моделей поведінки й діяльності. Таким чином, коли особистість інтеріоризує та екстеріоризує цінності як певні смислові утворення, у неї з'являються ціннісні орієнтації, що регулюють її пізнавальну й соціальну активність [9, с. 40-41].

Загалом термін «ціннісна орієнтація» був вперше застосований в соціології У.Томасом і Ф.Знанецьким. Науковці підкреслювали, що індивід приймає провідні соціальні цінності й керується ними у повсякденному житті усвідомлено. При цьому людина не тільки орієнтується на соціальні цінності інших, аналізуючи їх, а й активно формує власні цінності, і навіть бере участь у

становленні групових цінностей. Таким чином ціннісні орієнтації регулюють людську поведінку [26, с.325].

На сьогодні в науковій літературі немає єдиного визначення поняття «ціннісні орієнтації». Приміром, М. Гупан характеризує їх як найбільш важливі складові внутрішньої структури особистості, що закріплені життєвим досвідом індивіда, всім комплексом її переживань та відмежовують важливе, значиме для цієї людини від несуттєвого [9, с. 41]. С. Бадер схильний визначати ціннісні орієнтації як цінності, вже присвоєні особистістю, що мають суб'єктивний, уособлений характер. При цьому вчений вважає, що дефініція «цінність» є в певній мірі об'єктивно заданою тим чи іншим суспільством, культурою, в той час як «ціннісна орієнтація» є здебільшого суб'єктивним конструктом, тобто «привласненою», прийнятою особистістю на внутрішньому рівні [1, с. 19].

До поняття «ціннісні орієнтації» через його багатоаспектність застосовуються неоднорідні підходи в різних галузях наукового пізнання. Зокрема, у ряді філософських наук цей термін зіставляється з поняттями «норми і цінності» або ж «ідеали» особистої і суспільної діяльності. З погляду соціологічних наук ціннісні орієнтації виступають в якості специфічних утворень в структурі особистості, що встановлюють зразки поведінки, діяльності, спілкування, як певна система особистісних цінностей, які допомагають розвинути позитивну мотивацію нормативної поведінки. У психології ціннісні орієнтації розглядаються як важливий чинник впливу на емоційну сферу людини, переживання особистості. У розрізі педагогіки ціннісні орієнтації постають результатом взаємодії ціннісних систем вчителя та учнів. При цьому кожен із зазначених підходів взаємодоповнює один одного, розкриваючи певні особливості ціннісних орієнтацій як суспільного, так і особистісного виміру.

Ціннісні орієнтації є вагомою складовою духовного спрямування особистості. Здійснюючи вибір на користь певної цінності, людина формує

певною мірою перспективний план поведінки й діяльності. Якщо мотивація може пояснити, чому людина діє певним чином, то ціннісні орієнтації здатні показати те, заради чого вона функціонує, чому присвячує свою діяльність [26, с. 325-326].

Отже, ціннісні орієнтації становлять собою систему ієрархічно пов'язаних цінностей, які визначають вектор життєвої діяльності людини. Формування ціннісних орієнтацій обумовлюється сенсожиттєвою активністю особистості, яка впливає на ступінь її амбіційності і скерованість в діяльності для досягнення певних цілей.

Ціннісні орієнтації є невід'ємною частиною структури особистості. Вони являють собою складний комплекс, який поєднує взаємодію суспільних і індивідуальних аспектів, а також особливі форми усвідомлення особистістю оточуючого світу, свого минулого, теперішнього і майбутнього, а також власного «Я». Наявність розвинутої системи ціннісних орієнтацій сприяє підтримці гармонії внутрішнього світу особистості, організації її знань, норм і стереотипів поведінки, а також сприяє самоствердженню і задоволенню соціальних очікувань.

Формування ціннісних орієнтацій особистості є ключовим елементом сучасного освітнього процесу. Одним із головних завдань школи сьогодні є допомога учням у правильному виборі цінностей, що допомагають виробити стійкість до негативних впливів, а також розвивають здатність розрізняти прекрасне і потворне, високе і низьке у всіх аспектах життя. Для виховання соціально активної та морально стійкої особистості, увесь освітній процес повинен бути побудований на ціннісних орієнтирах. Основна мета ціннісного навчання – не просто передача знань, а формування ціннісного світогляду та здатності працювати з ціннісними категоріями. Це і є основною ідеєю Нової української школи, яка має забезпечити освіту майбутнього, засновану на формуванні компетентностей та вихованні на основі цінностей.

У дослідженнях П. Ігнатенко обґрунтовано психологічну структуру

ціннісних орієнтацій. В узагальненому вигляді вона відображається наступним чином: потреби-настанови (налаштованість, ставлення) – інтереси – мотиви – цілі – ідеали - свідомість (самосвідомість) – переконання – вибір - цінності. Взаємодія вказаних психологічних структур та соціальних умов, у яких відбувається діяльність людини, становить, на думку науковця, соціально-психологічний механізм ціннісних орієнтацій особистості [16, с. 30]

У науковій літературі представлені різні класифікації ціннісних орієнтацій людини. Зокрема, А. Кавалеров виокремлює п'ять груп ціннісних орієнтацій:

- етико-релігійні – орієнтації на загальнолюдські цінності (добро, людяність, справедливість, моральність та ін.);
- образно-етичні – становлять собою здатність відволікатися від щоденних турбот;
- утилітарні – орієнтація на вигоду, прагматизм, тобто вимірювання усього певним еквівалентом, наприклад, фінансами, дорого вартісними речами;
- науково-теоретичні визначаються як скерованість особистості на пошук істини, сенсу життя, сенсу абстрактних сутностей тощо;
- політичні розуміються як спрямованість на кар'єрний ріст, досягнення та зміцнення влади тощо.

О. Норов виділяє ціннісні орієнтації, що направлені на: певну людину або соціальну групу, на тип людей, на людину як цінність. При цьому орієнтації, скеровані на людину чи групу людей, науковець вважає реальними, в той час як інші види – абстрактними [1, с. 20].

Цінності в соціумній свідомості і ціннісні орієнтації у індивідуальній свідомості виконують ідентичні функції:

- диференційну (відокремлення одиничного і встановлення його статусу);

- інтегративну функція (встановлення спільного, такого, що поєднує окремі явища);
- систематизуюча (координування окремих явищ у детермінаційній системі);
- смисловизначальну (орієнтація у визначенні причинно-наслідкових зв'язків);
- цільовизначальну (відповідність з досконалим, абсолютним);
- консервуючу (збереження досвіду);
- комунікаційну (забезпечення єдиного комунікативного каркасу у спілкуванні людей, народів, соціокультурних утворень);
- коригуючу (імперативний вплив на життя людини і суспільства, їх норматизація, регулювання) [16, с. 30].

Таким чином, «цінності» та «ціннісні орієнтації» є багатоаспектними поняттями, які є об'єктом вивчення багатьох суспільствознавчих наук. Вони взаємопов'язані та займають важливе місце у структурі особистості людини. Сучасна шкільна освіта також орієнтується на виховання в підростаючого покоління відповідної системи цінностей та необхідних цінних орієнтацій, які сприятимуть доцільному життєвому вибору учнів, формуванню їх світоглядних позицій, адекватних поведінкових моделей.

1.2 Психологічні особливості формування ціннісних орієнтацій школярів

Ціннісні орієнтації формуються протягом всього життя людини, але особливого значення цей процес набуває в шкільному, зокрема в підлітковому віці. Це пов'язано з тим, що саме в цей період відбувається активне становлення ціннісної сфери шляхом потрапляння соціальної інформації в індивідуально-

психологічний світ дитини [29, с. 159]. У процесі соціалізації молода особистість спершу переймає досвід минулих поколінь, засвоюючи затверджені суспільством стереотипи поведінки, що базуються на соціокультурних цінностях. Поступово вона отримує власний досвід, який сприяє її адаптації в найближчому оточенні.

Формування і розвиток ціннісних орієнтацій здійснюються за допомогою психологічних механізмів, у ролі яких виступають індивідуально-психологічні особливості протікання психічних процесів і насамперед – мислення, пам'яті, емоцій і волі. Вони існують у формі інтеріоризації, ідентифікації та інтерналізації соціальних цінностей.

У підлітковому віці відбувається активний розвиток особистісних якостей учнів, зростає досвід, зміцнюються погляди й переконання, виробляються стійкі звички, відбувається інтенсивне становлення ціннісних орієнтацій. Власне в цей віковий період засновується здатність до активної оцінки себе і навколишнього середовища, що чинить вплив на розвиток закономірностей, які в майбутньому вказуватимуть на життєву позицію дорослої людини.

Підлітки намагаються зрозуміти та відкрито обговорюють чимало питань, які зазвичай виступають предметом дискусій дорослих. Найбільше їх увага прикута до проблем морально-етичного характеру: добра і зла, справедливості і беззаконня, порядності і безпринципності [33, с. 5].

Для більш повного розуміння механізму формування ціннісних орієнтацій у підлітків необхідно звернути увагу на дві обставини. По-перше, для підліткового віку є характерною трансформація взаємин з батьками, перехід від дитячої залежності до відносин, що засновуються на взаємоповазі та рівності. Психологічний стан підлітків обумовлений, з одного боку, статевим дозріванням (психологічний аспект), а з іншого – кінцем дитинства, переходом до дорослого світу (соціальний аспект). По-друге, перехід до дорослості пов'язаний з розвитком у підлітковій свідомості рефлексивного мислення в

розумовій формі. Воно і викликає головну розбіжність в житті підлітка – суперечність між розумовою формою появи у його свідомості рефлексії, що стала для нього провідною формою свідомого сприйняття світу, і не особистим світом дорослих, що не вкладається в рамки розважливості, і одночасно оголошує свідомість свого буття.

Ідея вибору життєвого шляху, ціннісних орієнтацій, власного ідеалу, кола спілкування, майбутньої професії стає визначальною метою підлітків. Усвідомивши глибокий сенс і цінність вибору, як самостійного і вольового акту, вони мають прагнення до ствердження власного «Я», особистих починань, самоідентифікуються, розвивають «Я-концепцію» і виявляють готовність брати на себе відповідальність за власний вибір. Дослідники виокремлюють дві сторони освоєння підлітками цінностей.

1. Змістовний компонент реалізується шляхом формування знань про цінності, норми поведінки, здатність співчувати і співпереживати, розуміння необхідності певної поведінки у відповідності до цінностей, і має певну специфіку (нестійкість, недостатність), спричинену віковими особливостями підліткового віку.
2. Процесуальний аспект передбачає поетапне оволодіння підлітками моральних цінностей: від засвоєння сутності моральних норм і цінностей до реалізації в поведінці [25, с. 45-46].

Дослідження ціннісної сфери учнів підліткового віку виявили, що найбільше значення для них мають цінності особистого життя (любов, здоров'я, оточення, щасливе родинне життя). З позиції підлітків саме ці цінності закладають основу їхнього майбутнього життя. Грунтовними для них виявились цінності самореалізації (активна діяльність, впевненість у собі, самовдосконалення, пізнання, творчість). Це є аргументом на користь того, що сучасні підлітки свідомо ставлять перед собою значущі цілі. А такі цінності, як щастя інших, естетика, є другорядними для школярів підліткового віку. Це

пояснюється тим, що вони ще не усвідомлюють: те, що робить іншу людину щасливою, важливіше за власне благополуччя.

Серед інструментальних цінностей особливого значення для підлітків набувають цінності самоствердження: самостійність, відповідальність, розсудливість, самоконтроль. Дещо меншої значимості набувають цінності відносин (продуктивність, кругозір, ерудованість). Це говорить про те, що у підлітків формуються наполегливість, воля, терпіння. Певну вагу в ієрархії підліткових цінностей мають також індивідуалістичні цінності: правдивість, оптимізм, акуратність, чуйність [29, с. 159-160].

В умовах сучасної школи формування ціннісних орієнтацій має базуватися на триєдиній формулі: єдності навчання (інтелектуальний розвиток), вихованні почуттів (моральне виховання) і вихованні вчинку (формування навичок діяльності). Одним із головних векторів виховної роботи в школі є формування в дітей моральних цінностей, виховання в підлітків громадянських почуттів, подолання духовно-моральної кризи у суспільстві [33, с. 4].

Стосовно юнацького віку, то чимало дослідників відзначають, що цей віковий період є сензитивним для утворення ціннісної орієнтації в якості стійкої особистісної характеристики, яка чинить вплив на становлення світогляду учнів, їх відносин з довкіллям. Саме в юнацькому віці засновується здатність об'єктивної самооцінки і оцінки навколишнього світу, що найбільшою мірою впливає на формування закономірностей, які в подальшому будуть вказувати на життєву позицію вже дорослої людини.

У ранній юності важливе значення має скерованість на майбутнє, яка створює позитивне емоційне забарвлення щодо самооцінки, стимулює активність особистості і є базою її наступного розвитку.

Процес засвоєння життєвих цінностей і їх перетворення в змістовні елементи ціннісних уявлень є психологічною основою формування ціннісних орієнтацій особистості молодшої людини. Вказаний процес проходить в три

етапи.

На першому етапі відбувається переосмислення цінностей та ідеалів, яких дотримувалася особистість в минулому. Тож саме набутий досвід життєдіяльності стає важливим джерелом ціннісних орієнтацій.

На другому етапі засвоєння цінностей здійснюється не тільки шляхом формування цілісних функціональних одиниць емпіричних уявлень, а й комунікативних – через ЗМІ.

Третій етап реалізується через діяльність, виражену в індивідуальному внутрішньому ставленні до об'єктивних умов власного буття [11, с. 42].

В юнацькому віці відбувається формування особистості людини. Молода людина, пройшовши тривалий шлях онтогенетичної ідентифікації уподібнення до інших, набуває від них соціально значимих якостей особистості, здатність до співпереживання, до активного морального ставлення до людей, самої себе і природи тощо. Розбудова і переоцінка системи цінностей – ключовий процес морального розвитку в юнацькому віці.

Для юнацького віку є характерними процеси життєвого, соціально-рольового, професійного, особистісного, морального самовизначення та індивідуалізації (усвідомлення неповторності самого себе). Особистість починає розуміти власні можливості та потенціал. Ця вимога реалізується під час формування власного світогляду, смисложиттєвого та ціннісного вибору, становлення планів та програм на життя. Усвідомлення своєї ролі в подальшому житті, панорами майбутнього є основним новоутворенням психічного і особистісного розвитку в цей час. Провідними рисами ціннісних орієнтацій є їх зміст та рівень сформованості ієрархічної структури [11, с. 43].

Юнацькому віку властива наступна ієрархія ціннісних орієнтацій:

1. Цінності особистого життя – здоров'я, любов, дружба, щасливе родинне

життя тощо.

2. Індивідуальні цінності – передбачають достаток, самостійність, красу, амбіційність, сміливість, непохитність, нетерпимість до недоліків, оптимізм тощо.
3. Етичні цінності – це культура поведінки, чуйність, щирість, співчутливість тощо.
4. Цінності професійної орієнтації – цікава професійна діяльність, визнання у суспільстві, впевненість у собі, ерудованість, розсудовість, самоконтроль, відповідальність, продуктивність тощо.
5. Цінності розвитку і пізнання – містять зростання, творчість, активну діяльність тощо.

Ці орієнтації можуть бути скеровані на особисту, соціальну та професійну сфери життя. Юнаки та дівчата концентрують свою увагу головним чином на життєвій перспективі. В усвідомленні ціннісних сторін життєвого шляху присутня схильність до недиференційованого або слабо диференційованого відображення ціннісних орієнтацій. Кожна друга молода людина переживає конфлікт між професійними та позапрофесійними цінностями. Для більшості характерна мотивація, скерована на вирішення проблем власної самореалізації, спілкування, освіти та майбутньої професійної діяльності. Серед цінностей домінують «вічні» для цього віку: «професія, яка подобається», «дружба», «щасливе родинне життя», «любов». Стосовно сімейних та професійних життєвих аспектів уявлення юнацтва наближені до середньостатистичних. В той же час освітні, кар'єрні, добробутні перспективи характеризуються завищеністю, нереалістичністю очікувань [11, с. 43].

Дослідники виявили, що ціннісні орієнтації старшокласників мають різні особливості залежно від статі. Тому при їх формуванні слід враховувати не лише вікові, але й статеві відмінності. У юнаків часто переважають цінності, пов'язані з «вірними друзями», «здоров'ям», «активним способом життя», в той час як

дівчата більше цінують «кохання», «щасливе сімейне життя», «здоров'я» та «дружбу». Юнаки, як правило, орієнтуються на соціальні досягнення (цікава робота, можливість розваг тощо), а дівчата більше цінують соціальну взаємодію (надійний друг, авторитет серед друзів і т. д.). Ці цінності впливають на поведінку старшокласників, що є важливим аспектом як для профілактичної роботи, так і для формування ціннісних орієнтацій.

Теперішнє юне покоління, яке живе в еру швидкого науково-технічного прогресу, стикається з величезним обсягом інформації, що подвоюється кожні 3-5 років. Це створює нові виклики для системи освіти, яка повинна формувати особистість, здатну адекватно реагувати на зміни, що відбуваються навколо. Науковці пояснюють це тим, що в структурі ціннісних орієнтацій є два компоненти: когнітивний, який охоплює процес прийняття суспільних цінностей, і емоційний, який відображає індивідуальні переживання стосовно цих цінностей.

У юнацькому віці остаточно формуються пізнавальні і особистісні передумови світогляду. Від протікання цього процесу буде залежати рівень відображення об'єктивного світу у внутрішньому світогляді, його характеристики, здатність особистості адекватно визначити свою особистісну орієнтацію. Свідомість молодих людей відзначається глибокою чутливістю, здатністю опрацьовувати і засвоювати величезний масив інформації.

Юнацький вік характеризується широким спектром діяльності. Юнаки схильні до різноманітних видів активності, що проявляється у різноманітності їхніх ціннісних орієнтацій. Якщо підлітковий період можна описати як «відкриття Я», то юнацький – як «відкриття себе у світі». Це ставить перед молоддю завдання організації своїх стосунків з навколишнім світом і пошуку своєї ролі в ньому.

Для юнацького віку є характерним принциповість у оцінці і поглядах, висока вразливість, емоційна чутливість, здатність до співпереживання. В

період розвитку особистості та в подальшому її житті, зокрема на початку професійної діяльності, зростає роль об'єктивних чинників, що впливають на свідомість людей, зокрема взаємодії між ціннісними орієнтаціями і різновидами соціальної взаємодії. В юності стає планомірною робота з самовиховання волі, формування таких рис як наполегливість, критичність і самокритичність, безкомпромісність, сміливість, заповзятливість, стійкість, завзяття, активізується самоконтроль і саморегуляція тощо [11, с. 43].

Таким чином, як підлітковий, так і юнацький вік мають вагоме значення для формування ціннісних орієнтацій учнівської молоді, які будуть чинити безперечний вплив на майбутнє життя людини. Відбувається активне становлення особистості, власного «Я», формування характеру та ціннісних ідеалів особистості. На цей процес впливають як внутрішні (психічні процеси), так і зовнішні фактори (вплив суспільства). Тому в системі шкільної освіти мають бути враховані ці аспекти з огляду на їх значимість для виховання підростаючого покоління з високим рівнем моральних цінностей, здатного адаптуватися в мінливому навколишньому середовищі та будувати своє життя, опираючись на власні сильні сторони, інтереси, прагнення.

1.3 Шляхи формування ціннісних орієнтацій школярів

Формування ціннісних орієнтацій в учнів основної та старшої школи є одним з важливих завдань сучасної освіти, оскільки від цього залежить розвиток їхньої особистості, світогляду та готовності до дорослого життя. Ціннісні орієнтації визначають, що є важливим для особистості, формують її мотиви, поведінку та ставлення до навколишнього світу. Сучасні підходи до освіти передбачають різноманітні шляхи, які сприяють формуванню ціннісних орієнтацій у школярів.

В центрі освітнього процесу в сучасних умовах має перебувати особистість як найвища цінність, а зміст освіти потрібно скеровувати на формування ціннісного світоглядного ставлення здобувачів освіти до навколишнього світу у його природному і соціальному проявах і до самих себе. Саме в процесі виховання, заснованому на базі цінностей, має відбутися становлення гармонійної особистості та її внутрішнього світу. В концепції Нової української школи закладено такий зміст освіти, який базується на формуванні компетентностей, необхідних для ефективної самореалізації в суспільстві.

Реформи та розвиток освіти в Україні передбачають впровадження ціннісного підходу в усі рівні та складові освітнього процесу; розвиток інноваційної системи інформаційного забезпечення освіти, що передбачає застосування новітніх педагогічних технологій та науково-методичних досягнень.

Виховна робота у закладах освіти повинна скеровуватися на формування ціннісного ставлення і судження в учнів, розвиток їх вміння будувати приязні й терпимі стосунки із людьми [8, с. 24].

Розвиток позитивних ціннісних орієнтацій школярів має відбуватися за двома напрямками:

- відповідно до морально-етичних установок суспільства;
- у відповідності до вікової специфіки і психічних форм їхнього засвоєння.

Педагоги для визначення найбільш оптимального, доцільного змісту та шляхів формування життєвих цінностей мають, перш за все, знати:

- рейтинг життєвих цінностей;
- особливості їхнього формування в учнів певної вікової категорії;
- ставлення до цих цінностей конкретних учнів, а саме: яке життєве кредо цих дітей, які цінності є для них ключовими;

- рівень розвитку їхньої свідомості та сформованості життєвих цінностей.

Процес формування системи життєвих цінностей є довготривалим та передбачає кропітку роботу педагогічного колективу, в процесі реалізації якої потрібно брати до уваги наступні особливості (за О. Сухомлинським):

- свідомість учня не здатна одночасно обробити великий обсяг нової інформації;
- необхідно забезпечити для кожної дитини вироблення особистої ієрархії цінностей, що залежить від індивідуальних рис, інтересів і потреб, а також того середовища, що містить родинні цінності й цінності найближчого оточення;
- засвоєння цінностей, розуміння їхньої сутності потрібно забезпечувати одночасно на двох рівнях: інтелектуальному й емоційному;
- ефективне формування системи індивідуальних цінностей відбувається в умовах вибору дитиною цінностей з різних альтернатив, бо саме в такому випадку вибір відбувається завдяки власному волевиявленню.

Мета роботи вчителя з формування ціннісних орієнтацій сучасних учнів полягає в тому, щоб надати їм знання, вміння та навички стосовно вибору пріоритетів життєвих цінностей, толерантної поведінки в суспільстві та відповідального ставлення до власного життя.

Цілі роботи:

- навчати школярів встановлювати життєві цінності;
- розвивати у них відповідальне ставлення до особистих вчинків;
- виробляти навички толерантної поведінки в суспільстві;
- розвивати почуття чуйності, гуманності, справедливості тощо [40,

с. 101-102].

Одним із ключових шляхів формування ціннісних орієнтацій школярів є спілкування. Це пов'язано з тим, що педагогічний процес має виключно комунікативну природу. Потреба в спілкуванні існує завжди, але тільки ефективна організація спілкування може сприяти позитивному розвитку цього процесу, виробленню відмови від асоціальної поведінки в майбутньому.

Педагогічне спілкування має будуватися за наступними принципами:

- принцип гуманізму – уміння знайти в людині гідне, позитивне, похвальне, те особисте й неповторне, що робить її особистістю;
- індивідуально-гуманний принцип – бачення в кожному особистості, опора на емоційну сферу, формування гуманістичних почуттів, практикування діалогічних форм спілкування, досягнення балансу щодо вимогливості й поваги до учнів;
- принцип плюралізму – уміння позитивно ставитися до поглядів інших людей, їх світогляду, життєвої позиції, не ображати й не принижувати їх гідності.

Для успішного педагогічного спілкування необхідно забезпечити наступні умови:

- формування в дітей чіткої системи знань про добро й зло, норми гуманістичної моралі, гуманістичних відносин;
- установлення гуманістичного стилю спілкування;
- застосування різноманітних педагогічних ситуацій: морального вибору, авансової довіри, гарантованого успіху;
- створення сприятливих умов для самореалізації.

Іншим шляхом формування ціннісних орієнтацій є самоствердження особистості. Учні основної школи починають отримувати власний морально-ціннісний життєвий досвід, вони вже підносяться до рівня узагальнень і

починають мислити складними моральними поняттями. Вони починають усвідомлювати добро й орієнтуватися на нього під час певних подій, що відбуваються [24, с. 108-109].

О. Рудіна доводить, що універсальним засобом розвитку особистості старшокласників та їх ціннісних орієнтацій є залучення школярів в умовах освітнього процесу педагогічної системи закладу до мистецтва. При цьому в закладі освіти має бути сформоване своєрідне соціально-культурне середовище, в межах якого розширюються та послідовно виховуються природні інтереси учнів до мистецтва, реалізуються педагогічні умови розвитку їх здібностей старшокласників. Ключовими педагогічними умовами формування ціннісних орієнтацій старшокласників О. Рудіна вважає наявність педагогічної системи школи, залучення учнів до мистецтва та педагогічну взаємодію в усіх видах навчальної та позаурочної діяльності в освітньому процесі закладу освіти [Рудіна, с. 6]. Висновок вченої підтверджується сучасними педагогічними дослідженнями, які доводять, що майже 40% від загального обсягу виховних впливів на особистість учня (родина, однолітки, позашкільні освітні заклади та інше) здійснює освітнє середовище, в якому він перебуває [43, с. 4].

Загалом на основі аналізу наукової літератури можна виокремити низку ефективних засобів формування ціннісних орієнтацій учнів основної та старшої школи.

1. Застосування інтегрованих підходів в навчально-виховному процесі

- а) Інтеграція ціннісного компоненту у зміст освіти. Вчителі можуть включати у навчальні програми не лише факти, але й етичні аспекти, що пов'язані з різними дисциплінами. Наприклад, у рамках уроків літератури можна обговорювати моральні дилеми персонажів, а на уроках історії – етичні аспекти історичних подій.
- б) Міждисциплінарні уроки. Це заняття, які поєднують кілька предметів навколо однієї теми, що сприяє більш глибокому розумінню учнями

різних аспектів цінностей, таких як патріотизм, толерантність, соціальна справедливість тощо.

2. Використання активних та інтерактивних методів навчання.

- a) Діалогічні методи: обговорення, дебати, дискусії, «круглі столи». Які стимулюють учнів до формування власних поглядів та позицій щодо моральних питань. Ці методи сприяють розвитку критичного мислення і здатності аргументувати свою точку зору.
- b) Метод проєктів: проєктна діяльність, зокрема проєкти, що стосуються соціальних тем (екологічні проблеми, права людини, волонтерство), допомагає учням не лише краще засвоювати навчальний матеріал, а й формувати власні цінності, співвідносити їх із реальним життям.
- c) Кейс-методи: Аналіз реальних ситуацій з життя, вирішення моральних дилем через рольові ігри або розгляд ситуаційних завдань дозволяє учням відчути відповідальність за свої рішення та їхні наслідки.

3. Застосування виховних заходів у позаурочний час

- a) Організація виховних заходів та програм: спортивні змагання, культурні та мистецькі заходи, шкільні театральні вистави, волонтерські програми та акції спрямовані на формування громадянських, моральних і культурних цінностей. Такі заходи розвивають колективізм, відповідальність, лідерські якості, навчають працювати в команді.
- b) Шкільне самоврядування: дозволяє учням брати активну участь у житті школи, приймати рішення, вчитися демократії та відповідальності.

4. Партнерство між школою, родиною та громадою

- a) Спільна діяльність з батьками: Важливо залучати батьків до процесу

формування ціннісних орієнтацій, проводячи спільні заходи, зустрічі, тренінги та консультації. Це дозволяє створити єдине виховне середовище.

б) Співпраця з місцевими громадами: участь у місцевих ініціативах, екологічних та соціальних проектах, що проводяться в громаді, сприяє вихованню патріотизму, відповідальності та активної громадянської позиції.

5. Розвиток медіаграмотності та критичного мислення.

а) Медіаосвіта: учні вчаться аналізувати інформацію, критично ставитися до змісту, оцінювати її достовірність, що допомагає сформувати стійкі світоглядні орієнтири та уникати впливу маніпуляцій.

б) Технологічні засоби навчання: використання сучасних технологій, таких як інтерактивні платформи, віртуальні екскурсії, освітні відео та подкасти сприяють розвитку інтересу до навчання та глибшого розуміння цінностей через інноваційні форми навчання.

6. Індивідуальний підхід до учнів.

а) Психологічна підтримка: індивідуальні консультації зі шкільним психологом, бесіди з учнями про їхні цінності, інтереси та майбутні плани допомагають краще зрозуміти особистість школяра та коригувати виховний процес.

б) Інтерактивні форми самопізнання: використання методик, таких як «Щоденник цінностей», тренінги на особистісний розвиток, які допомагають учням усвідомити свої пріоритети та цінності.

Отже, формування ціннісних орієнтацій школярів основної та старшої школи є багатограним і комплексним процесом, який вимагає інтеграції різних методик, підходів та технологій. Це процес, що потребує залучення усіх учасників освітнього процесу: вчителів, батьків, громади та самих учнів. Тільки

такий підхід забезпечує всебічний розвиток особистості учня, його підготовку до дорослого життя та свідомої участі у суспільстві.

Висновки до розділу 1

Цінності – це багатоаспектне поняття, яке розглядається в різних галузях наукового пізнання. Тому для тлумачення терміну застосовуються різні наукові підходи. У цінностях вбачають певні норми, складові духовної сфери, те, що особливо значиме для людини. У педагогіці цінності виступають тими утвореннями, які актуалізують та обумовлюють розвиток особистості. Сучасна освітньо-виховна система має орієнтуватися на цінності як важливий елемент духовного світу учнів. Нині розроблено чимало варіантів їх класифікації, яка здійснюється з позицій різних наукових підходів.

На основі системи цінностей формуються ціннісні орієнтації – елементи внутрішньої структури особистості, які формуються в процесі взаємодії індивіда з суспільством. До поняття ціннісних орієнтацій дослідники також підходять з позицій різних наук. У педагогіці вони розглядаються як результат взаємодії ціннісних систем вчителя та учнів. Ціннісні орієнтації визначають загальний вектор життєдіяльності людини. Побудова освітнього процесу на ціннісних орієнтирах має сприяти вихованню цілісної, активної та морально стійкої особистості. На сьогодні розроблено чимало варіантів класифікації ціннісних орієнтацій.

Важливим періодом для формування ціннісних орієнтацій є підлітковий вік – час, коли підлітки активно пізнають морально-етичні питання. Це відбувається завдяки психічним процесам, осмисленню набутого життєвого досвіду. Цей процес ускладнюється поступовим переходом підлітків до дорослого світу. Найважливішими для них в цей період є особисті цінності. В умовах школи в роботі з підлітками важливо звернути увагу на формування моральних та громадських цінностей.

Юнацький вік також є сприятливим періодом для розвитку ціннісних орієнтирів. Школярі юнацького віку задумуються про власне майбутнє, активно розбудовують власну систему цінностей, формують свій світогляд. Ті ціннісні установки, які будують закладені в цей період, вплинуть на все подальше життя молодій людини. Тому, реалізуючи виховну роботу з учнівською молоддю, необхідно брати до уваги ці аспекти.

У кожному навчальному закладі має бути створене середовище, в якому процес формування ціннісних орієнтирів підростаючого покоління буде відбуватися максимально комфортно для учнів. При цьому мають бути враховані вікові та індивідуальні особливості учнів. Становлення ціннісних орієнтирів школярів основної та старшої школи відбуваються шляхом педагогічного спілкування. Створення умов для самоствердження особистості, залучення їх до світу мистецтва. Нині існує чимало засобів, які допоможуть зробити цей процес більш ефективним. Серед них використання інноваційних методів навчання, розвиток медіа грамотності, застосування індивідуального підходу тощо.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ У ВИКЛАДАННІ ІСТОРІЇ

2.1 Значення художньої літератури у формуванні історичних знань учнів

Ми живемо в часи, коли відбувається перехід від тоталітарної державної системи до демократичного суспільства, в якому на перший план виходить не держава та її інституції, а особистість, її інтереси та потреби. Кожен народ, незалежно від його чисельності, прагне дослідити свою історію, переосмислити минуле й сучасне та зазирнути у майбутнє. Світ знає чимало героїчних національних епосів, серед яких «Іліада» та «Одіссея» Гомера, індійський епос «Махабхарата», французький «Пісня про Роланда», українські думи та пісні тощо. Вони стали своєрідним вираженням епохи, описаної на сторінках цих творів.

Саме художня література допомагає надати виразності сухим фактам підручників, дозволяючи учням глибше зрозуміти події, які вони вивчають. Побут, звичаї, вірування, природа та люди минулого дають змогу знайти відповіді на багато запитань, зрозуміти внутрішній світ людей, що жили в минулому, поставити себе на їхнє місце та осягнути мотиви їхніх вчинків.

Майстерне використання художньої літератури і зацікавлення нею учнів відкриває нові методичні перспективи. Література збагачує урок емоційно, підвищує його якість, позбавляючи виклад матеріалу абстрактності та схематизму. Жива розповідь, естетично забарвлена, утримує увагу учнів протягом усього уроку, що дозволяє краще й глибше сприйняти матеріал. Робота з художньою літературою розвиває мову учнів, збагачує вчителя та дозволяє зробити зміст уроку більш образним.

Таким чином, використання художньої літератури у вивченні історії України має значне пізнавальне, виховне та методичне значення. Література повинна стати невід'ємною частиною навчального процесу. Під впливом художніх образів уява учнів про історичні події стає більш повною і живою, показуючи історичний процес не як щось уявне, а як діяльність живих людей минулого, що мали певні емоції, прагнення, почуття, здійснювали ті чи інші вчинки.

Використання уривків із художніх творів на уроках історії України посилює інтерес учнів до історії загалом та до вивчення конкретної епохи зокрема. Такі уривки заохочують школярів до ознайомлення з усім твором, що підвищує їхній освітній рівень і поглиблює та зміцнює знання, здобуті на уроці. Отже, застосування художньої літератури є одним із найефективніших методичних засобів для формування адекватного розуміння історії [18, с. 23].

Залучення уривків із творів художньої літератури під час вивчення історії України сприяє глибокому і усвідомленому засвоєнню матеріалу, так як педагог застосовує у той самий час два шляхи переконання школярів:

- шлях наукового доведення;
- шлях демонстрації історичного матеріалу за допомогою літературних засобів.

Специфічною рисою художньої літератури є здатність до передачі дійсності в конкретних, зрозумілих та емоційних образах. Насправді художня література є відображенням суспільного життя. Тож вчителів історії у першу чергу цікавить, в якій мірі певний літературний твір відображає характерні риси епохи. Сформувати в дітей міцні знання, допомогти оцінити історичні факти можна тільки в тому випадку, якщо школярі не тільки глибоко і конкретно засвоюють програмний матеріал, але й будуть уміти використовувати його у житті, засвоять предмет історії не пасивно, а активно, навчатися аналізувати й узагальнювати історичний матеріал, матимуть об'єктивне уявлення про минуле [20, с. 149].

Доцільне застосування художньої літератури, а також пробудження інтересу до неї в учнів відкриває широкі перспективи застосування різних методичних прийомів викладання історії. Яскравість і емоційність літературних образів чинять значний вплив на психіку учнів [12, с. 291].

Якщо уривки з художніх творів підібрані вчителем вдало, то вони значно допоможуть педагогові вирішити поставлені виховні завдання. Художня література при вивченні історії виступає каталізатором, сприяючи більш глибокій зацікавленості учнів досліджувати національну історію. Залучення матеріалу історичної белетристики до викладання предмету має виняткове значення, так як подібні твори висвітлюють певну історичну тематику, часто дотичну до теми шкільного курсу, і відтворюють історичну обстановку, історичні події, образи історичних діячів, які розглядаються в шкільному курсі [20, с. 149].

Художній твір, що описує події національної історії, цілком здатний вплинути на виховання національного характеру і світогляду, національної свідомості та самосвідомості читача [10, с. 9]. Художня література на історичну тематику стає міцним підґрунтям для формування національної ідентичності школярів, адже акумулює комплекс знань про певну історичну епоху, розкриває специфіку суспільного устрою, ідеологію, духовно-культурні, побутові, психологічні риси її сучасників. Маючи емоційний вплив на читача, вона в той же час ознайомлює його з актуальними історичними проблемами, виховує на прикладах минулого [15, с. 45].

Тому можна говорити про значний виховний ефект від використання художньої літератури на уроках історії, що, відповідно, забезпечує формування ціннісних орієнтацій учнів. В першу чергу це патріотизм, національні та громадянські цінності. На прикладі діянь предків, вивітлених на сторінках художніх творів, учні усвідомлюють важливість своєї участі у громадському та суспільному житті, відчують любов до своєї Батьківщини, рідного краю,

повагу до минулих поколінь, які творили історію, генетичний зв'язок та духовну єдність з пращурами.

Не менше значення має і формування моральних цінностей, таких як вірність, чесність, справедливість, непохіність, милосердя, дружба тощо. Ці цінності проглядаються у життєвому шляху героїв літературних творів, їх думках, вчинках, прагненнях та інтересах. Кожний позитивний літературний образ потребує осмислення та оцінки.

Засобами літературних творів вчитель може спонукати учнів і до творчого розвитку, що відображає ціннісні орієнтації на самовдосконалення, самовираження, естетику. Учні усвідомлюють красу літературного слова, можуть виявити бажання самі написати твір чи створити ілюстрацію за мотивами книги. Наприклад, тема творчості добре виражена в історичному романі П. Загребельного «Диво», в якому показано, яким чином постав шедевр давньоруського зодчества – Софія Київська.

Стосовно залучення читача до художньої моделі минулої епохи, репрезентованої в історичному художньому творі, то знакові функції словесно-виражальних засобів, полісемантичність художнього тексту дозволяють:

- створення в свідомості читача «картини національного світу» минулого часу;
- ідентифікацію з «людьми минулого» як із представниками власної національної спільноти, своїми пращурами;
- усвідомлення зв'язку поколінь, зв'язку власного життя з життям предків;
- декодування символізму національної історії, змодельованої в літературному творі за допомогою різних художньо-образних засобів;
- опанування та реінтерпретацію національних смислів історичного твору;
- переродження цих смислів в свідомості у ціннісно значущі і формування нових аутентичних духовно-моральних національних

смислів;

- розвиток здатності до самостійного пошуку істини і вироблення власних способів усвідомлення й оцінювання реалій минулого та сучасного життя свого народу [10, с. 10].

Загалом художні твори, які мають значення для викладання історії, можна поділити на дві групи:

- ті, що були створені в часи, які вони описують;
- твори, написані пізніше про певну епоху.

Першу групу творів, створених у той історичний період, який вони описують, можна розглядати як певні документи, що надають цінну інформацію як дослідникам, так і учням. Деякі періоди історії відомі нам переважно через літературні пам'ятки, наприклад, «Повість временних літ» Нестора Літописця. Розуміння цього часу досить обмежене, тому для вивчення історії необхідно застосовувати всі доступні джерела, включаючи літописи, навіть попри те, що вчені знаходять у них протиріччя. Значну історичну цінність має і фольклор. Він важливий, оскільки є унікальним джерелом, що відображає погляди звичайних людей на історичні події, на відміну від записів «вчених монахів» чи державних діячів.

Друга група творів складається з історичної белетристики, до якої належать історичні романи, повісті та драми. Якщо автори першої групи черпали матеріал із сучасності, не маючи на меті створити історичний документ, то автори історичної белетристики свідомо прагнуть відтворити минуле через художні образи. Вони ретельно вивчають історичні джерела та праці, як це роблять історики. Прикладами таких творів є романи В. Скляренка «Володимир», А. Хижняка «Данило Галицький», З. Тулуб «Людолови», А. Чайковського «Сагайдачний», трилогія М. Старицького «Богдан Хмельницький», П. Загребельного «Я, Богдан», Н. Рибак «Переяславська рада», І. Нечуя-Левицького «Виговський», П. Загребельного «Роксолана» та інші [18, с. 23-24].

У методиці навчання історії виокремлюють три групи творів історичної белетристики, застосування яких в шкільному курсі історії доцільно і бажано.

1. Твори письменників-класиків. Вони становлять собою цінний матеріал, але до них варто підходити критично з позиції достовірності історичного матеріалу.
2. Твори письменників минулого століття, цінність яких, з точки зору сучасної історичної науки, викликає значні сумніви. З творів, що входять до цієї групи, можуть бути використані окремі уривки, які яскраво і достовірно передають побут, традиції, одяг і озброєння минулих епох.
3. Твори сучасних українських та зарубіжних письменників. Вони написані живою, образною мовою, достовірно зображують життя, соціально-економічну обстановку, народні рухи минулого. Використання цих творів в шкільному курсі історії дає позитивний освітньо-виховний ефект [20, с. 149-150].

Художня література є одним із найпотужніших і найефективніших засобів пізнання реальної дійсності. Вона особливо впливає на учнів, а її використання на уроках історії України стало ключовим методичним прийомом, що допомагає:

- сформувати світогляд учнів та глибше розкрити основні теоретичні поняття курсу;
- більш детально і конкретно викласти зміст програмного матеріалу;
- виконувати освітні та виховні завдання, зокрема формувати почуття національної гордості;
- допомагати вчителю вирішувати низку методичних питань.

Таким чином, застосування художньої літератури позитивно впливає на підвищення якості уроків, позбавляючи курс історії України схематичності й абстрактності, роблячи його більш зрозумілим для учнів та полегшуючи запам'ятовування фактичного матеріалу.

2.2 Позаурочна діяльність як засіб посилення інтересу до історії через літературні твори

Основною формою навчання в школі є урок, який має обов'язковий характер та регламентований часом. На противагу уроку позакласна робота має добровільний характер, а час її проведення регламентується учителем. Добровільний характер позакласної роботи дозволяє об'єднати учнів за інтересами, сприяє розвитку індивідуальних здібностей, ініціативи і пізнавальної активності школярів. При позакласній роботі учитель є відносно вільним щодо вибору змісту навчального матеріалу, в той час як зміст уроків визначається освітньою програмою і державним освітнім стандартом. Таким чином, в контексті позакласної роботи формуються сприятливі умови для врахування психологічних і вікових особливостей учнів завдяки використанню різноманітних форм роботи. Зокрема, в старших класах є актуальною самостійна робота з науковою і науково-популярною літературою. З'являються широкі можливості для формування інтелектуальних і практичних умінь школярів шляхом практикування дослідницької роботи. Широко реалізується зв'язок з сучасністю (тематичні виставки, конференції) [37, с. 86-87].

Існують різноманітні види позакласної роботи. За охопленням кількості учнів їх поділяють на:

- масові (вечори);
- групові (гурток);
- індивідуальні (надання підтримки окремому учневі в написанні наукової роботи).

За тривалістю виокремлюють такі види позакласної роботи:

- систематичні, що реалізуються протягом усього навчального року або протягом багатьох років – гурток, створення музею і робота

в ньому;

- епізодичні – зустрічі з відомими людьми, екскурсії, випуск історичної газети, буклетів.

Головними організаційними формами позакласної роботи в школі є:

- історичний, історико-краєзнавчий гурток;
- історичне або історико-краєзнавче товариство;
- позакласна історична або історико-краєзнавча екскурсія;
- культпохід до театру або кіно;
- створення краєзнавчого, історичного музею;
- організація і проведення історичних, історико-краєзнавчих конференцій, дискусій;
- організація зустрічей школярів з учасниками і свідками історичних подій;
- організація і проведення історичної або історико-краєзнавчої гри.

Така різноманітність форм позакласної роботи дозволяє вчителю широко впроваджувати роботу з художньою літературою історичного характеру. Зокрема, таким чином педагог може організувати позакласне читання учнів з історії. Воно передбачає: популяризацію книги; допомогу учням в засвоєнні змісту прочитаного літературного матеріалу; визначення читацьких уподобань школярів; розвиток інтересу до читання з історії; врахування вікових особливостей учнів.

У середніх і старших класах вчителю варто організовувати огляди художньої і науково-популярної літератури зі стислим аналізом і оцінкою змісту запропонованих книг. Такі огляди є однією з форм позакласної роботи і потребують широкої обізнаності учителя історії в сфері літератури для позакласного читання. Актуальною формою пропагування історичних книг є тематичні вечори, присвячені певній книзі та її історії, олімпіади, конкурси,

вікторини, зустрічі з письменниками. Важливим аспектом організації позакласного читання є облік прочитаного школярами, індивідуальні бесіди з ними про прочитане, їх відповіді на уроці, виступи, доповіді. Вагоме значення має також уміння учителя викликати в учнів інтерес до читання, виховати постійну потребу в ньому, навчити розуміти прочитаний матеріал, здійснювати його оцінку, робити висновки, пов'язувати зміст книг з тими знаннями, які школярі отримують на уроках історії, інших предметах, на заняттях гуртка тощо [37, с. 87].

Цікавою формою позакласної роботи є читацька конференція. Для її проведення вчитель обирає певний літературний твір і пропонує його до опрацювання учням. Критеріями вибору твору є його актуальність, зв'язок з програмовим матеріалом, відповідність віковим особливостям учнів.

При підготовці до читацької конференції педагог має продумати низку завдань, спрямованих на розкриття змісту твору, усвідомлення його суті, вміння переказувати прочитане, виділяти в тексті головне, аналізувати твір, надавати йому оцінку, висловлювати свою думку про прочитане.

При обговоренні книги можна скористатися пам'яткою, яка містить наступні питання.

1. Хто автор книги? Що вам про нього відомо?
2. Яка історична епоха висвітлена в творі?
3. Про які історичні події йде мова?
4. Які герої книги вас вразили? Чому?
5. Що вам сподобалося в ній і чому?
6. Які твори автора ще вам відомі? Про що вони?

Читацька конференція може містити ждискусійний елемент щодо прочитаної книги. Алгоритм проведення дискусії є наступним.

1. Вступне слово про автора книги.
2. Історія створення історичного твору.

3. Історична атмосфера в країні, коли було написано твір.
4. Виступ учнів та обговорення історичного твору.
5. Заключне слово вчителя, підбиття підсумків історичної конференції [2, с. 18-19].

Таким чином, в контексті позакласної роботи вчитель може широко застосовувати прийоми роботи з художньою літературою історичного змісту. При цьому він сам має володіти інформацією про твори, які розглядаються. Кожен історичний твір має докладно аналізуватися, що сприяти більш глибокому розумінню учнями епохи, що в ньому представлена.

Висновки до розділу 2

Використання художньої літератури є актуальним методичним прийомом в процесі вивчення шкільного курсу історії. По-перше, вона надає урокам більше емоційності, а історичному фактологічному матеріалу – більше образності. По-друге, твори художньої літератури дозволяють учням глибше зрозуміти специфіку життя людей минулих епох, а отже, посилюють їх інтерес до вивчення історії. По-третє, художня література, присвячена національній історії, слугує могутнім фактором формування національної свідомості учнів

Існує широкий перелік літературних творів, матеріал яких можна використати на уроках історії. Але при цьому вчитель має критично обирати книги для опрацювання, керуючись доцільністю, віковими особливостями учнів, історичною достовірністю творів.

Широко організувати роботу з літературними джерелами педагог може і в контексті позакласної роботи. Різноманіття видів і форм позакласної взаємодії дозволяє вчителю творчо підійти до цього процесу. Особливо актуальними будуть огляди художньої і науково-популярної літератури, тематичні вечори, присвячені певній книзі, конкурси, вікторини, зустрічі з письменниками, читацькі конференції тощо.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИКОРИСТАННЯ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ У НАВЧАННІ ІСТОРІЇ

3.1 Підготовка вчителя до уроків з використанням художньої літератури: методичні аспекти

Як було доведено вище, робота вчителя і учнів з художньою літературою посідає вагоме місце і набуває великого значення у контексті викладання шкільного курсу історії. Та не всі літературні твори будуть доцільними для використання на уроці історії. Вони потребують ретельного відбору. Це пов'язано з різноманітністю методів і прийомів їх застосування на заняттях, рівнем педагогічної майстерності вчителя та рівнем підготовки класу, іншими обставинами. Тож, плануючи використання на уроці певного фрагменту, необхідно виходити з поставлених завдань уроку, з його основного змісту і щоразу визначати, який з літературних матеріалів, у якому обсязі і в якій формі варто залучити [46, с. 125].

Підготовка до уроку з залученням творів художньої літератури має здійснюватись відповідально, особливо при доборі літературного матеріалу. При цьому вчитель має звернути увагу на наступні аспекти.

1. Дійсність подій, описаних автором. Педагог має проаналізувати та вивчити твір, який він планує використовувати на уроці. Правдивий художній образ відзначається чіткістю і переконливістю, що дозволяє виховати в учнів відповідне ставлення до певної історичної події, викликати в них емоційний відгук щодо неї.
2. Доступність матеріалу. Це означає, що матеріал, який готується вчителем, повинен відповідати віку і рівню розвитку учнів. Тільки той матеріал, який доступний для школярів, може їх зацікавити, а отже,

скерувати на формування історичних уявлень про події далекого минулого.

3. Вміння правильно використовувати наявний матеріал з художньої літератури під час уроку та інших форм взаємодії з учнями. Зокрема, якщо художній твір, який розглядається на уроці, широко відомий, то вчителю краще спершу подати нову інформацію, а вже потім для закріплення знань варто навести приклади із художньої літератури.

4. Матеріал із художньої літератури має бути відповідним до завдань і змісту шкільного курсу історії України [18, с. 24].

Підготовка до уроку завершується розробкою плану або плану-конспекту. В ньому вчитель передбачає використання невеликих фрагментів з художньої літератури, які вміщують влучну характеристику, чіткий опис або конкретний вислів із твору певного письменника. Ліпше зачитувати їх конкретно. Це не передбачає їх точного відтворення під час уроку. Вчитель органічно включає їх зміст в свою розповідь таким чином, щоб окреслити основні акценти своєї розповіді [18, с. 24-25]. У практиці навчання, як один з прийомів використання художньої літератури та фольклору, також використовується короткий переказ [46, с. 126].

Для використання на уроках педагог добирає такі уривки, які містять:

- живе відображення історичних подій, вивчення яких передбачено шкільною програмою та підручником;
- образи історичних діячів, представників народу;
- картинний опис тієї конкретної ситуації, в якій розгорталася минулі події.

Як правило, вчителеві історії складно відтворити психологічні особливості людей певної епохи, їх думки, емоції. В цьому випадку на допомогу також приходять художня література. Вказаний матеріал поданий у художніх творах у формі висловів літературних персонажів, що виражають характерні прагнення, ідеї певного класу і свого часу. Їхні висловлювання можуть бути внесені до

викладу вчителя. Введення прямої мови дозволяє конкретніше висвітлити позиції різних верств населення [46, с. 127].

Не виключається доцільність побудови деяких уроків історії цілком або майже повністю на матеріалі художньої літератури. У першу чергу, у такий спосіб варто проводити уроки, головний зміст яких полягає у вивченні творів художньої літератури або усної народної творчості, як пам'яток епохи і джерел знань про неї. Наприклад, це може бути частина уроку про культуру Стародавньої Індії, уроки, присвячені давньогрецькій міфології чи побудовані на творах Гомера. Інколи на уроках доречно застосовувати такий прийом, як короткий переказ художнього твору. Зокрема, на уроці в 6-му класі на тему «Релігія стародавніх єгиптян» варто використовувати переказ книги І. Рака «У царстві полум'яного Ра», присвяченої міфам Стародавнього Єгипту. Іноді художній твір може слугувати джерелом для вивчення та опису суспільних відносин та побуту. Отже, загалом проведення уроку на матеріалі художньої літератури є виправданим тільки за умови, якщо головна мета уроку полягає у розгляді літературно-художніх творів. Готуючись до таких уроків, вчитель має ретельно добирати з великого твору матеріал для своєї розповіді і фрагменти для читання на уроках, а також скомпонувати відібраний матеріал, опираючись на план уроку та враховуючи час [46, с. 127-128].

Під час підготовки тексту літературного твору до відтворення на уроці слід продумати, що менш значиме в уривках потрібно скоротити, як сформулювати зв'язки між ними, якими мають бути переходи. Уривки творів повинні бути короткими, влучними. Продумується також залучення книг, відомих учням з уроків літератури чи позакласного читання [36, с. 157-158].

Напередодні вчитель має ще раз самостійно уважно прочитати уривок, який він запланував продемонструвати на уроці, до найглибших деталей продумати його зміст. У фрагменті часто трапляються іноземні слова, наукові терміни, які педагог мусить пояснити учням.

Вчителю варто пояснити учням, в чому полягають особливості художнього мислення і художнього творення, яку роль в літературі відіграє художній образ та художня типізація тощо. Тільки засвоївши ці поняття, познайомившись зі специфікою художньої творчості, учні матимуть змогу вільно орієнтуватися в рекомендованій на уроках літературі.

Важливим аспектом попередньої роботи над художнім твором є підготовка вчителя до художнього читання фрагменту на уроці, з метою емоційного насичення уривку, виокремлення головного, найхарактернішого в процесі читання. Виразне читання здійснює позитивний вплив на учнів, на сприймання ними тексту, усвідомлення його і ставлення до нього. Також не варто забувати, що вчитель, готуючись до уроку, має визначити методи, за допомогою яких певний уривок буде застосований на уроці історії України [18, с. 25].

Загалом якісна підготовка вчителя до уроків має розпочинатися задовго до початку навчального року. Ознайомлюючись з програмою і темою курсу, методичними посібниками, додатковою літературою, педагог повинен відбирати головне і проводити завчасну роботу з художньою літературою. Ця робота розпочинається із складання бібліографії в двох варіантах – для вчителя і для учнів [18, с. 25].

Зокрема, при складанні тематичного планування вчитель, опираючись на фонд дитячої бібліотеки, складає переліки книг для позакласного читання і добирає з курсів твори мистецтва для поглибленої роботи в класі і вдома. Література добирається за такими критеріями:

- наукова історична цінність;
- художні переваги;
- доступність, відповідність віковим особливостям;
- виховне значення твору.

Учитель ознайомлює учнів з рекомендованим списком художньої літератури, показує окремі книги з переліку і надає короткі анотації. Після цього

список варто розмістити в кабінеті історії [46, с. 127].

На першому ж уроці потрібно запропонувати учням, щоб вони записували свої враження від прочитаних художніх творів в зошиті з історії. Це можна зробити за наступною схемою (Таблиця 3.1)

№ п/п	Дата (термін роботи над твором)	Автор	Назва твору	Коротка анотація	Враження

Таблиця 3.1. Схема опрацювання учнями списку рекомендованої художньої літератури ([18, с. 26])

Прагнучи постійно підтримувати в учнів жваву зацікавленість художньою літературою, багато вчителів у процесі навчання знову повертається до певного твору, який вони пропонували в свій час учням [18, с. 26].

Масштаби застосування художнього твору визначаються тим, до якої групи історичних романів він належить. Вносячи до бібліографічного списку певний літературний твір, вчитель може за допомогою умовних знаків вказати роль, яку в його роботі буде відігравати ця книга та діапазон її застосування. Такими знаками можуть бути:

- «Д» – документ;
- «П1» – роман періоду радянської доби (1917-1991 рр.);
- «П2» – роман письменників і поетів діаспори. і т. д.

Оформлення бібліографії потрібно здійснювати за певним зразком. Наприклад:

- тема уроку;
- автор і назва твору (де, коли виданий, ким);
- короткий зміст (якщо твір не знайомий, то заповнити після прочитання);

- критична література, відгуки;
- роль даної книги на уроці та масштаби його використання (умовні знаки «Д», «П1», тощо) [18, с. 25].

Таким чином, підготовка вчителя до уроку з використанням художньої літератури має важливе значення для якості процесу викладання історії, оскільки сам літературний твір повинен відповідати низці критеріїв, а вчитель продумує оптимальні варіанти його застосування під час заняття. Підготовка та опрацювання педагогом літературних уривків має значення в короткочасній та довгочасній перспективі. Перша реалізується безпосередньо перед самим уроком, а друга передбачає створення списків літератури, рекомендованих для прочитання учнів та необхідної для вчителя в контексті його професійної діяльності.

3.2 Використання художньої літератури на уроках історії України: методичні рекомендації

У розпорядженні вчителя історії є різноманітні прийоми і методи застосування художньої літератури на уроках. У процесі викладання історії на уроці літературний твір найчастіше застосовується для цитування чи переказу певних фрагментів (*літературної ілюстрації* або *художньо-літературного ілюстрування*). Перш ніж акцентувати увагу на сюжеті книги, педагог надає відомості про автора, і, за потреби, коротко розповідає про зміст книжки. Потім пропонує учням запитання і завдання, а після читання уривка проводить за ними бесіду. Матеріал художнього твору у подальшому буде використаний під час повторення і перевірки знань учнів [36, с. 158].

Метод художньо-літературного ілюстрування може бути використаний різним чином:

- як цитування уривку з книги для відображення певного історичного явища чи процесу;
- як переказ художнього тексту (необхідно прагнути, щоб в цьому переказі відчувався дух твору, його художні та композиційні особливості, його мова і стиль);
- застосування уривку перед початком розповіді вчителя в якості певної мотивації, або наприкінці викладу матеріалу, як своєрідний підсумок [18, с. 26-27].

З метою надання конкретності, яскравості процесу викладу програмного матеріалу, формування в учнів цілісних історичних уявлень в першу чергу можуть бути використані вислови літературних персонажів. Особливо влучними є короткі віршовані цитати, довжиною в два-три рядки. Вони стислі, виразні, викликають сильні враження, легко запам'ятовуються. Коротка цитата дозволяє виразити і закріпити ідейний зміст уроку. Вона не тільки сприяє безпосередньому вирішенню освітніх завдань певного уроку, але є одним із прийомів популяризації книги, актуальної для позакласного читання, і слугує ознайомленню школярів з найліпшими взірцями історичної белетристики, розширенню історичного світогляду та збагаченню уявлень про минуле. При цьому педагог має надати учням приклад бездоганного читання твору художньої літератури. За такої умови варто заздалегідь потренуватися в читанні запланованого фрагмента.

Відомо, що читання великих уривків на уроці вимагає чимало часу. Тому в старших класах, де учні знайомі з широким колом художніх творів, розширена літературна цитата звучить відносно рідко на уроках історії. На практиці учитель найчастіше нагадує про літературний образ, посилається на художній твір (*метод так званого посилання на твір*). Коротке посилання на літературний образ доцільне за тієї умови, якщо учні добре знайомі з літературним джерелом. Але окрім нагадування про твір, вчитель має точно вказати конкретний образ, епізод

тощо. Завдяки таким посиланням в свідомості учнів активуються уявлення, пов'язані з вказаним літературним матеріалом, оживляється ряд асоціативних зв'язків, посилюється внутрішня наочність викладу, збагачується сприйняття історичного матеріалу і полегшується його усвідомлення школярами [46, с. 128-130].

Якщо на уроці використовуються літературні пам'ятки, тобто твори, написані в епоху, яка вивчається, то слід взяти до уваги, що вони зображують історичні реалії свого часу крізь призму поглядів автора (наприклад, «Слово про Ігорів похід»). Твори ж історичної беллетристики не слугують історичним джерелом, але вони можуть бути чудовим засобом ознайомлення учнів з результатами вивчення минулого в доступній та захоплюючій формі. Необхідно навчити учнів розрізняти ці групи творів, виховувати в них різне ставлення до белетристичних творів на історичну тематику, з однієї сторони, і до літературним пам'яток епохи – з іншої. Потрібно знаходити в цих творах історичний матеріал, пов'язуючи його зміст з подіями минулого, що розглядаються в курсі історії в школі.

Уривки з літературних пам'яток, що використовуються в якості джерел знань про певний історичний період, детально аналізуються. Опрацювання літературних пам'яток здійснюється або *методом коментованого читання*, коли твір аналізує сам вчитель, обмінюючись інформацією з класом шляхом постановки питання, або *методом розгорнутої бесіди*. Така робота є подібною до аналізу історичного документа. Педагог зачитує вголос джерело, а потім здійснює його аналіз за частинами, ще раз читає невеликі абзаци (або навіть окремі фрази), які вимагають пояснення та аналізу, ставить питання.

При вивченні окремих, динамічних за своїм характером сюжетів, уривки з художнього твору логічно доповнюють розповідь вчителя, посилюючи її емоційність [46, с. 129]. В контексті побудови розповіді педагога методисти виділяють ще два методи: *метод будування розповіді вчителя на основі цюйно*

зачитаного чи переказаного своїми словами уривку та метод використання матеріалу певного художнього твору (його образів, картин) в самій розповіді вчителя як будівельного матеріалу цієї розповіді [18, с. 26].

Загалом подібне використання художньої літератури доцільне тільки щодо опорних фактів, що відіграє важливу роль в шкільному курсі історії. Окремі твори історичної белетристики можуть бути використані тільки в уривках. Мова йде про багатогранні книги, які яскраво описують епоху, але мало зрозумілі для учнів певного віку. Якщо ж книга може бути рекомендованою для позакласного читання, то варто вказати на це відразу на уроці [46, с. 129]. Для учнів 5-го класу на уроках історії застосовуються уривки сюжетного і картинного опису, характеристики історичних осіб, фрагменти для персоніфікації і драматизації подій під час розповіді [36, с. 157]

Назвати твір і коротко окреслити його зміст потрібно в тому випадку, якщо вчитель не встиг що-небудь з нього зацитувати. При широкому залученні художньої літератури на уроках історії не потрібно перевантажувати виклад надмірною кількістю літературних образів, посилань, цитат. Застосування художніх творів на уроці історії не самоціль, художній образ вводиться не для естетики уроку і не для розваги учнів, а тільки в тій мірі, в якій він сприяє пізнанню історичного минулого, тобто для вирішення навчальних і виховних завдань уроку [46, с. 129-130].

На повторю-вально-узагальнюючих уроках варто використовувати методичний прийом, який полягає в тому, що учням надається уривок з літературного твору, на основі якого вони мають назвати події або історичного діяча та розповісти все, що їм відомо про них. Зокрема, можна запропонувати школярам не тільки встановити, якій історичній особі присвячений певний літературний фрагмент, але й знайти цього діяча серед запропонованих портретів. Таке завдання, як правило, викликає інтерес і надає уроку динаміки [46, с. 131].

Аналіз літературного тексту здійснюється або самим вчителем, або ж разом з учнями. В першому випадку уривок зачитується частинами, текст яких відразу ж коментує вчитель. Таким чином педагог ніби розкриває перед учнями процес свого мислення, формує їх навички реалізації наукового дослідження. В другому випадку вчитель зачитує уривок цілком, а потім ставить перед учнями ряд питань по темі прочитаного. Пошук відповідей на питання дозволить закріпити почуте в пам'яті школярів, відповідно сприйняти нову інформацію, прийти до потрібного висновку, цінність якого буде полягати в тому, що сформулюють його діти самостійно [18, с. 27].

Учні мають здійснювати *аналіз історичного твору* з позиції відповідності його історичній науці, рецензувати, самостійно опрацьовувати текст книжки, добираючи приклади, складаючи анотації. В анотації вони можуть враховувати наступне:

1. Епоха (період), подія (явище), відображені у книзі.
2. Найбільш важливі і яскраві події твору.
3. Історичні й типові персонажі і події, що відбувалися з ними.
4. Ставлення автора до подій і героїв, описаних ним.
5. Висловлення власної точки зору про книгу та оцінка її художньої цінності.

Художні твори також допоможуть реалізувати виховні завдання уроку. Прочитавши про вчинки історичних особистостей, учні нерідко ставлять себе на їх місце, співчувають героям. Але недостатньо тільки привертати увагу школярів до героїчних вчинків відомих людей, оскільки на уроках варто обговорювати доцільність певних дій, проблематику морального вибору, порядність, гідність, добросердя, вірність [36, с. 158-159].

Роботу над художньою літературою можна поєднати також з роботою над історичним документом (тобто використати *комбінований метод*). В подібному випадку уривок з художнього твору в значній мірі замінює коментарії викладача і доповнює живими картинами скупі слова документу.

Художня література часто застосовується викладачами історії в поєднанні з використанням історичної картини, ілюстрації підручника, схеми. І тоді уривки з книг, пояснюючи картину або схему, замінюють собою розповідь вчителя [18, с. 29].

Художню літературу можна використовувати й з метою перевірки знань, використовуючи її в контексті тестових технологій. На уроках історії України зазвичай використовують тести таких видів:

- тест на встановлення відповідності;
- тест на виключення зайвого або продовження ряду в установленій закономірності;
- тест на систематизації історичної інформації;
- тест на встановлення хронологічної послідовності;
- тест на визначення логічної послідовності.

Наприклад, можна запропонувати учням співвіднести певні історичні місця чи події за їх літературним описом. Тестові завдання з використанням уривків з художньої літератури найбільш доцільно застосовувати на етапі перевірки раніше засвоєних учнями знань і закріпленні та повторенні вивченого на уроці. Готувати тести варто із дотриманням наступних критеріїв:

- змістовність завдання: які структурні компоненти історичних знань, пізнавальні вміння та інтелектуальні здібності учнів встановлює запропонований вид тесту;
- компактність і точність: наскільки стисло і чітко сформульоване питання та головна (інформативна) частина тексту;
- зрозумілість: наскільки доступна та відтворювана учнями певного віку форма та умови тесту;
- об'єктивність: наскільки велика або малозначна вірогідність випадкового вгадування та суб'єктивного оцінювання відповіді;

- функціональність: які ще завдання, крім контрольної-оціночної, може виконувати конкретний вид тесту [22, с. 68-72].

За умови використання цитат з художньої літератури в тестових технологіях потрібно мати на увазі, що ці фрагменти мають бути короткими, стислими. Тож слід добирати саме короткі уривки, або скорочувати текст до мінімуму, аби була зрозуміла його суть. Також не слід перевантажувати тестові технології літературними образами, посиланнями та цитатами [18, с. 76].

Ще один спосіб застосування художньої літератури в процесі викладання історії полягає в організації та проведенні міжпредметних уроків з історії України та української літератури. Такі міжпредметні уроки є формою організації освітнього процесу, в якій історія та українська література виступають як цілісне змістове ціле, скероване на формулювання запитань і завдань для учнів, спрямованих на застосування і синтез знань та вмінь з вказаних предметів. Однією з найбільш поширених та відомих в методиці викладання шкільних предметів форм реалізації міжпредметних зв'язків та інтеграції предметів за змістовим наповненням є бінарний урок. Це заняття, яке базується на тісних міжпредметних зв'язках, що проводиться разом двома вчителями відповідних предметів [5, с. 116].

Суть бінарного уроку з історії та української літератури полягає в розробці його концепції як реалізації синтезу сучасних уроків з вказаних предметів із визначеної тематики через вибудовування логіки та стилю пізнавальної діяльності учнів, взаємопов'язаних змістом навчального матеріалу, завдяки міжпредметним зв'язкам.

Методика бінарного уроку передбачає, що вчителі обох предметів водночас планують проведення бінарного уроку (чи серії таких уроків) здебільшого із підсумкових тем. Це вимагає від вчителя історії володіння матеріалом з української літератури в контексті обраної теми, а від вчителя української літератури – компетентності щодо історичних подій, описаних у творі. При цьому

календарні плани вчителів-предметників мають бути скоординовані на початку навчального року.

Структура бінарного уроку з історії та української літератури може бути наступною.

1. Організаційний момент.
2. Нетривалий інструктаж учнів щодо організаційних моментів проведення уроку.
3. Актуалізація опорних знань учнів та мотивація їхньої діяльності.
4. Вступне звернення вчителів до учнів із теми уроку.
5. Перегляд інтерактивного фрагменту.
6. Вирішення історичних та літературних пізнавальних завдань.
7. Виконання практичної роботи (літературно-історичний тест), різні вправи з теми (вікторина, кросворди, ребуси тощо).
8. Контроль засвоєння знань.
9. Підведення підсумків уроку. Рефлексія.
10. Домашнє завдання та інструктаж із його виконання [5, с. 117].

Підготовка бінарного уроку має бути ретельною. Вона передбачає наступні етапи.

На першому етапі учителі-предметники визначають тему, мету, завдання уроку, єдині для обох предметів та окремі для кожного. Проведення уроку доцільне тільки за умови формулювання спільної мети. В залежності від теми, мети та завдань уроку встановлюється його тип.

Другий етап передбачає спільну роботу вчителів історії та української літератури. Під час цього етапу:

- розробляється план-сценарій уроку;
- здійснюється підготовка фактичного і дидактичного матеріалу, який добирається у відповідності до теми, завдань, типу уроку, з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей учнів;

- добирається найбільш ефективно комбінування методів і прийомів – у відповідності до поставленої мети, змісту навчального матеріалу, дидактичних задач історії та української літератури;
- планується структура уроку (при цьому акцентується увага на самостійній пізнавальній діяльності школярів, обмірковуванні проблемних ситуацій з урахуванням логіки навчальних дисциплін);
- визначається рівень участі кожного з вчителів: або обидва працюють на рівних, розвиваючи діалог, або хтось із них долучається до уроку епізодично.

Третій етап містить контрольний огляд і корекцію розроблених матеріалів до уроку. На цьому етапі педагоги поєднують свій матеріал, визначають домашнє завдання учням по кожному з предметів.

Четвертий етап – це планування бінарного уроку в розкладі занять. Найліпшим варіантом є виділення на бінарне заняття двох уроків поспіль [39, с. 69-70].

Найбільший ефект має проведення бінарного уроку при завершенні теми – як узагальнюючого, спрямованого на закріплення знань учнів і розвиток їхніх предметних вмінь. При спільній роботі вчителі безпосередньо моніторять рівень опанування учнями навчального матеріалу, ступінь його засвоєння та недоліки в їхніх знаннях. Організація бінарного уроку вимагає педагогічної майстерності вчителів та певного рівня підготовленості школярів.

При розробці бінарного уроку вчителів варто врахувати, що сприйняття літературного твору та естетична насолода від знайомства з ним через висвітлення подій та героїв залежатиме не тільки від самого тексту, а й від особистості його автора. Під час вибору теми бінарного уроку звернути уваги на те, як літературний твір допомагає учням зрозуміти запропоновану автором історичну картину, знайти відповіді на запитання, відчутти цінність життя у

контексті не тільки минулого, а й сьогодення, визначити позицію автора [5, с. 117-118].

В розрізі історії України інтегровані уроки з історії та української літератури можуть торкатися, наприклад, тематики козацтва та народних дум, суспільно-культурних процесів в Україні в ХІХ ст. та творчості письменників даного періоду, діяльності Кирило-Мефодіївського товариства та особистості Т.Шевченка, сталінських репресій та літературної спадщини літераторів «розстріляного відродження» тощо.

Таким чином, в арсеналі вчителя історії є чимало можливостей застосувати художню літературу на уроках історії України. Методика її впровадження нескладна, але потребує від вчителя ретельності, систематичності в роботі, відповідальності, застосування творчого підходу, широкої обізнаності з класичною та сучасною літературою історичного характеру. Актуальною формою поєднання історичного та літературного матеріалу є бінарні уроки з історії України та української літератури.

Висновки до розділу 3

Використанню художньої літератури на уроках історії має передувати ретельна підготовча робота. Вона полягає, у першу чергу. В доборі літературного матеріалу, який має відповідати програмним вимогам, віковим та індивідуальним особливостям учнів. Головні аспекти застосування художніх текстів мають бути передбачені в плані-конспекті уроку. Особливу увагу потрібно звернути на теми, присвячені вивченню літературних джерел, які висвітлюють певну історичну епоху.

Загалом вчитель має спланувати роботу з художньою літературою ще на етапі розробки календарно-тематичного планування. При цьому формується список книг для позакласного читання.

Вчитель історії у своєму розпорядженні має широкий перелік методів роботи з уривками з літературних творів. Серед них методи літературної

ілюстрації, посилання на твір, будування розповіді педагога на основі щойно зачитаного чи переказаного своїми словами уривку, використання матеріалу певного художнього твору в розповіді вчителя як будівельного матеріалу цієї розповіді, аналіз історичного твору, комбінований тощо. Уривки літературних творів можуть бути використані в якості матеріалу для тестування учнів. Також ефективною формою вивчення історії крізь призму художньої літератури є організація бінарних уроків з історії України та української літератури.

ВИСНОВКИ

У контексті шкільної освіти, зокрема у виховному процесі особливу роль для особистісного розвитку підростаючого покоління відіграють цінності та ціннісні орієнтації. Цінність – це складова структури особистості, яка має для неї вагомe значення. Цей термін вчені розглядають в розрізі різних дисциплін, застосовуючи при цьому різнобічні наукові підходи. У педагогіці цінності виступають спрямовуючим фактором для розвитку особистості, пошуку її місця у світі. Вони лежать в основі поведінки людини.

На основі системи цінностей формуються ціннісні орієнтації, які відображають поєднання суспільного та індивідуального в особі, усвідомлення нею навколишньої дійсності. Ціннісні орієнтації становлять собою систему цінностей, які визначають напрям життєдіяльності людини. Вони є основою сучасного освітнього процесу. Існує чимало класифікаційних моделей як цінностей, так і ціннісних орієнтацій.

Ціннісні орієнтації особливо активно формуються в підлітковому віці. Це відбувається завдяки протіканню індивідуальних психічних процесів. Підлітків цікавлять питання морально-етичного характеру, а їх провідною метою стає пошук власного життєвого шляху та ідеалу. Найбільше значення для них мають цінності особистого життя, самореалізації та самоствердження.

В юнацькому віці ціннісні орієнтації стають стійкими особистісними характеристиками. Молодь юнацького віку орієнтована на майбутнє, здійснює самооцінку а оцінку навколишнього середовища, формує власний світогляд. Всі ці особливості мають бути враховані в роботі сучасної школи. З метою виховання виховання підростаючого покоління, здатного адаптуватися у мінливому світі, само реалізовуватися та активно будувати власне життя.

Формування ціннісних орієнтацій учнів основної та старшої школи має відбуватися у відповідності до морально-етичних установок суспільства та з

огляду на вікові і психічні особливості до морально-етичних установок суспільства та з огляду на вікові і психічні особливості учнів. Завдання вчителя полягає в тому, щоб спрямувати школярів на вибір важливих життєвих цінностей, спонукати до толерантної поведінки, виховувати відповідальне ставлення до життя.

Процес формування ціннісних орієнтацій учнів відбувається через педагогічне спілкування, самоствердження особистості, залучення школярів до мистецтва. Ефективними засобами ціннісного виховання є застосування сучасних педагогічних технологій, індивідуального підходу, співпраця з батьками та громадськістю, урізноманітнення виховної роботи. Розвиток медіа грамотності та критичного мислення учнів тощо.

Художня література має виняткове значення для процесу викладання шкільного курсу історії, виховання в учнів ціннісного ставлення до життя. Вона надає яскравості та виразності «сухому» фактологічному матеріалу, надає уроку емоційності, образності, сприяє розвитку історичних уявлень учнів, активує їх інтерес до вивчення історичного минулого, підвищує освітній рівень школярів. Уривки з творів художньої літератури допомагають вчителю ефективно вирішувати поставлені виховні завдання. Особливо це актуально в контексті вивчення історії України та формування національної свідомості учнів.

Літературні твори, які можна використовувати на уроках історії, неоднорідні. Серед них літературні пам'ятки, твори історичної белетристики, до якої належать як книги письменників минулого, так і наших сучасників. Всі вказані твори художньої літератури вимагають критичного підходу до їх застосування в освітньому процесі.

Літературні твори можуть бути ефективно використані вчителем й в межах реалізації різних форм позакласної роботи. В цьому аспекті вчитель може організувати позакласне читання, огляди художньої і науково-популярної

літератури, читацькі конференції, тематичні вечори, зустрічі з письменниками тощо.

Підготовка до уроків історії з використанням літературних творів має здійснюватися ретельно та продумано. Ще на етапі розробки календарно-тематичного планування педагог має дібрати книги, які можуть бути використані в освітньому процесі. Вони мають відповідати програмовому матеріалу, віковим та індивідуальним особливостям учнів, містити уривки, які влучно відобразять зміст запланованих уроків. Матимуть історичну цінність та достовірність. Також вчитель складає списки літератури для позакласного читання, встановлює форми роботи з ними.

Підготовка до уроку передбачає внесення до плану-конспекту тих літературних фрагментів, які будуть використані на заняті. Педагог продумує методичні прийоми їх інтеграції в урок.

На сьогодні існує чимало методів роботи з уривками з художніх творів та літературних джерел. Серед них методи літературної ілюстрації, посилення на твір, будівання розповіді педагога на основі щойно зачитаного чи переказаного своїми словами уривку, використання матеріалу певного художнього твору в розповіді вчителя як будівельного матеріалу цієї розповіді, аналіз історичного твору, комбінований тощо. Літературні фрагменти (цитати, вислови, описи, характеристики, віршовані рядки) можуть вдало доповнити розповідь вчителя, стати об'єктом учнівського аналізу, бути включені до тестових завдань на перевірку рівня засвоєння навчального матеріалу учнями. Їх доцільно поєднувати з розглядом наочних матеріалів.

Складною, але ефективною формою поєднання історичної та літературної складових навчального матеріалу є бінарні уроки з історії України та української літератури. Вони потребують поглибленої співпраці обох вчителів-предметників для найліпшої реалізації міжпредметних зв'язків. В ході такого уроку історичні події будуть розглянуті крізь пизму творчості сучасників-літераторів.

Таким чином, використання художньої літератури на уроках історії – не нова, але на сьогодні дещо призабута методика. Але вона має перспективи для розвитку, так як навіть в наш інформаційний час книга залишається важливим джерелом інформації, а художня книга при цьому ще й додає емоційності та образності. Це, в свою чергу, дозволяє засобами художньої літератури формувати цінності та ціннісні орієнтації підростаючого покоління, зокрема національні, моральні та естетичні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бадер С.О. Класифікація цінностей та ціннісно-сміслових орієнтацій особистості. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Випуск 14. Т. 1. С. 18-22.
2. Бардюк О.А. Розвиток історичної свідомості школярів через основні форми позакласної роботи. URL: <https://www.calameo.com/read/00462571370b3d2890ece>
3. Бех І.Д. Цінності як ядро особистості. Цінності освіти виховання/ За заг. ред. О.В.Сухомлинської. К., 1997. С. 8-11.
4. Булашенко С. Формування ціннісних орієнтацій як основи соціальної активності учнів. *Молодь і ринок*. 2019. №3. С. 114-119.
5. Василюк О. Методичні аспекти проведення бінарних уроків із української літератури та історії України (на прикладі вивчення учнями 9 класів творчості ТГ Шевченка). *Український педагогічний журнал*. 2016. №3. С. 115-120.
6. Возна З. Ціннісний потенціал проектної діяльності в системі навчання шкільного суспільствознавства. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2013. №46. С.76-85.
7. Ганчева В. Особливості формування ціннісних орієнтацій здобувачів освіти в умовах викликів сьогодення. *Актуальні проблеми формування ціннісно-моральних орієнтацій студентів як детермінанта освітньої діяльності закладів фахової передвищої освіти*. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (12 жовтня 2022 року). Частина 2. С. 25-29.
8. Ганчева В., Лященко Т. Особливості формування ціннісних орієнтацій учнівської молоді. *Нові технології навчання*. 2021. №95. С. 20-30.
9. Гупан Н. Потенціал навчання у формуванні ціннісної сфери школярів. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/740649/1/Гупан_збірник%20матеріалів_2024-

40-42.pdf. С.40-42

10. Давидюк М. Формування національної самосвідомості учнів 9-11 класів у процесі вивчення художніх творів історичної тематики (на матер. історичної прози): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13. 00. 02. Київ, 2005. 28 с.
11. Долинська Л. В., Максимчук Н. П. Психологія ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя: Навчальний посібник для студентів ВНЗ. Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2008. 124 с.
12. Загребельна Н. І., Ухаль В. М. Теоретичні і методичні засади використання художньої літератури на уроках історії України у 9 класі (на прикладі вивчення теми Російсько-французька війна 1812 р. і Україна). *Проблеми історії України XIX-початку XX ст.* 2013. №21. С. 290-300.
13. Іванченко Р.П. Історична художня література: умови та стратегія. *Вісник Запорізького національного університету.* 2015. №1. С. 99-109.
14. Кіян О. Теоретико-практичні аспекти формування ціннісних орієнтацій та ставлень особистості підлітка в закладах загальної середньої освіти. *Нова педагогічна думка.* 2021. №4 (108). С. 134-140.
15. Кизилова В.В. Робота з творами на історичну тему в контексті реалізацій ключових компетентностей Нової української школи / В.В. Кизилова // *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка : Філологічні науки.* 2019. №3(326) травень. С.44 – 54.
16. Коберник Л.О. Роль та місце ціннісних орієнтацій у формуванні особистості. *Наука і освіта.* Науково-практичний журнал південного наукового центру АПН України. Одеса. 2008. № 4-5. С.28- 33.
17. Коляда І. Художня література та живопис на уроках історії України у 8 класі: методика формування історичних уявлень при вивченні теми: Україно-московський договір. Переяславська рада (1654 р.). *Історія в школі.* 2019. №7-8. С.29-38.

18. Коляда І., Виговський М., Загребельна Н. Роль та місце художньої літератури на уроках історії України. *Історія в школі*. 2007. №3. С. 23-29.
19. Коляда І. А., Загребельна Н. І., Порало Н. Д. Історія України (1914-1939) в художньо-літературних образах. *Методика : навч. посіб.* Київ : Арістей, 2004.
20. Коляда І., Загребельна Н., Якущенко Ю. Формування уявлень про форму соціального протесту опришківський рух засобами художньої літератури на уроках історії України у 8 класі. *Проблеми дидактики історії*. 2017. №9. С. 148-156.
21. Коляда І., Санкович М.. Методика використання міжпредметних зв'язків при вивченні особистості Лесі Українки на уроках історії України та української літератури: теоретико-методичний аспекти. Збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю „Ідеологія національної аристократії“ (на пошану 150-річчя від дня народження Лесі Українки), 25–26 лютого 2021 року. Львів : Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2021. С. 540–545.
22. Коляда І. А., Якущенко Ю. Тестові технології засобами художньої літератури на уроці історії України. *Проблеми дидактики історії: збірник наукових праць*/ [редкол.: С. Копилов (голова, наук. ред..) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020. Вип. 11. С. 67-77.
23. Комаров В. Історичні образи: як їх формувати? *Історія в школах України*. 2001. №2. С. 26-27.
24. Коровка О. А. Шляхи формування життєвих цінностей в умовах модернізації освіти. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: зб. наук. пр. за ред. СС Єрмакова. Х.: ХДАДМ (XXIII)*. 2008. №11. С. 105-110.

- 25.Куппа В. О. Психологічні особливості ціннісних орієнтацій учнів шкіл нового типу. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. 2022. №3. С. 44–48.
- 26.Кушнір К.В., Розпутана Ю.Г. Формування ціннісних орієнтацій школярів засобами музичного мистецтва. *Молодий вчений*. 2018 р., серпень. № 8 (60). С. 324-327.
- 27.Левітас Ф.Л. Сучасний вчительта сучасний урок(методичні рекомендації щодо вивчення історії України та Всесвітньої історії в школі). URL: <https://www.google.com/url>.
- 28.Легун О. М. Роль цінностей і ціннісних орієнтацій у розвитку особистості. *Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПНУ / за ред. С. Д. Максименка*. Т. XII, ч. 4. К., 2010. С. 241-248.
- 29.Мазур Т., Дружина О. Процес формування ціннісних орієнтацій підлітків. *Психосоціальні ресурси особистісного та соціального розвитку в епоху глобалізації: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, (м. Тернопіль, Західноукраїнський національний університет, 4-5 листопада 2022 р.) в 2 т. Тернопіль: ЗУНУ, 2022. Т. 2. С. 158-160.*
- 30.Малієнко Ю.Б. «Вчитатися в минуле» (Художня література на уроках історії середніх віків). *Історія в школах України*. 2005. № 2. С. 35-39.
- 31.Міронова І. С. Дидактика історії. Спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії. *Методичні рекомендації для студентів спеціальності «Історія та археологія»*. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. Випуск 246. 96 с.
- 32.Могорита В. М. Використання фрагментів художньої літератури на уроках історії. *Історія і суспільствознавство*. 2011. № 3. С. 29–33.
- 33.Назаренко Н. Психологічні особливості формування ціннісних орієнтацій у шкільної молоді. URL: <https://vseosvita.ua/library/psihologicni-osoblivosti->

- formuvanna-cinnisnih-orientacij-u-skilnoi-molodi-229486.html
- 34.Павліха Л. Використання творів художньої літератури на уроках історії в 10 класі. URL: <http://istor-boratyn.blogspot.com/2015/12/10.html>.
- 35.Пінігіна Ю. Рольукраїнської літератури у вихованні всебічно розвиненої особистості учня. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2020 р., № 70, Т. 3. С. 94-97.
- 36.Пометун О. Методика навчання історії в школі / О.І. Пометун, Г.О. Фрейман. К.: Генеза, 2006. 328 с.
- 37.Ребенок В.Р. Позакласна робота з історії: особливості і форми. «Теорія та методика навчання суспільних дисциплін»: науково-педагогічний журнал, вип. 9, СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2021. С. 86-88.
- 38.Рудіна О.М. Формування ціннісних орієнтацій старшокласників в умовах навчально-виховного процесу гімназії: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія та методика виховання». К., 2002. 20 с.
- 39.Старинець Г. В. Бінарне заняття з української словесності та історії України як один із шляхів реалізації інтегрованого навчання. *Актуальні питання розвитку сучасної науки та освіти (частина III): матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції м. Львів, 16-17 січня 2021 року.*—Львів: Львівський науковий форум, 2021.С. 69-70.
- 40.Терещенко Л. А. Формування ціннісних орієнтацій сучасних школярів. *Ціннісна взаємодія обдарованої особистості в освітньому просторі: тези доповідей IX наук.-практ. семінару., 24 жовт. 2019 р. Київ: Інститут психології імені ГС Костюка НАПН України, 2019. С. 101-102.*
- 41.Тиндрика О. Міжпредметні зв'язки на уроках історії як засіб формування компетентностей учнів. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/715686/1/Tyndyryka_19_DTiP_Konf.
- Федорова Ю., Пляка С. Цінності як орієнтир у Новій українській школі.

- https://znayshov.com/FR/15685/mv_58-89-101.pdf. С.89-101.
42. Федорова Ю., Плякка С. Цінності як орієнтир у Новій українській школі.
URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjxooTtjImJAxWlbPEDHcg7Oz8QFnoECBcQAQ&url=https%3A%2F%2Fznayshov.com%2FFR%2F15685%2Fmv_58-89-101.pdf&usg=AOvVaw111NaAvXDbkuU3MP4ZQn8s&opi=89978449
43. Формування ціннісних орієнтацій у дітей та учнівської молоді: методичні рекомендації / Упоряд. Н.М. Сукачова. Суми : НВВ СОІППО, 2017. 40 с.
44. Шевченко В. «Література й історія» – напрямок наукових досліджень. Вісник Запорізького національного університету. 2008. №2. С. 257-262.
45. Шутов Д. Застосування художніх творів на уроках історії як засіб формування компетенції вчителя історії. Імідж сучасного педагога. 2019. №3 (186). С. 81- 85. URL: https://www.academia.edu/42538478/Виховання_духовності_на_уроках_української_літератури:_творчість_Григорія_Квітки-Основяненка.
46. Яковенко Г.Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник / Г.Г. Яковенко. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.

Виконала магістрантка
2 курсу МІ 61 групи

Тернавська В.О.

Робота допущена до захисту

Завідувач кафедри
к.і.н., доцент

Островий В.М.

Декан факультету
д.пед.н., професор

Бучківська Г.В

25 листопада 2024 р.